

TARTU RIIGLIK ÜLIKOO
NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

SIRJE JALANGO

TALURAHVA ARV JA SELLE
DÜNAAMIKA SAARDE KIHEL-
KONNAS HINGELOENDITE
ANDMETEL

DIPLOMITÖÖ

JUHENDAJA
DOTS. S. VAHTRE

*IKÜ NSV Liidu ajaloo kateeder
invent. nr. 2283*

TARTU 1972

Sissejuhatus

Kitumele Eesti ajaloo uurimiste uurimis-
sel ja lahenemisel on vaja arvestada ka
vastava ajajärku demograafilisi protsesse.
Selles, et saada põhjaliku ülevaade ma-
janduslikest ja sotsiaalsetest probleemidest Ees-
tis XIX sajandi I poolele oleks kindlasti vaja
trada ka talurahva arvu, selle diina-
mikat, talurahva sotsiaalseid struktuure jne.
Kõrde uurimiste uurimises on meie ajalo-
laste vähetus ulatuslik allikamaterjal, nimelt
hingeloendused. Selle ulatusliku samal ajal
aga ka väga väärtusliku allikamaterjali
töökoostamine ning sellest vastavate üldistuste
tegemine on suurel määral ajaloodoctor P. Laht-
rel. On valminud terve hulk erimeinari-
ja diplomiteid ning ka käesolev töö peaks
olema väheses määras sellis uurimistöö-
s mis on põhendatud hingeloendusandmete läbi-
töötamisega.

Antud töös on puutud jälgida talurahva arvu dünaamikat, selle põhjusi, talurahva sotsiaalset koostist ning mõningal määral ka sotsiaalsel struktuuri Saarde kihelkonnas 1816-1858. Allikamaterjalina on põhiliselt kasutatud EWSU RAKA-s arvu dünaamika uuejoniitide kollektiivse Saarde kihelkonda puudutavat osa.¹ Kuus talurahva arvu dünaamika põhjuste selgitamisel, miselt loomuliku juurdasuse jälgimisel ei saa me hingeloenditest küllaldaselt materjali, siis on abiks võetud Saarde luteriuse koguduse meetrikaraamatud.²

Nagu juba ülpeel oli mainitud, on suurima autoriteediga hingeloenduseandmete läbitöötamisel olnud S. Vahkre ja nii on ka antud töös kasutatud tema dissertatsiooni³, kolme artiklit kogumikus „EWSU ajaleo küsimusi VI“⁴ ja

¹ EWSU RAKA, f. 1865. nim. 3 (A2), s.-ü. 247-253.

² EWSU RAKA, f. 1281. nim. 1, 2-ü. 1-22; nim. 3, s.-ü 34.

³ S. Vahkre, Hingeloendused Eestimaa kubermangus 1782-1858 ja nende andmed talurahva ajaleo allikana. Dissertatsioon, Tartu 1970. (vähikirj. TRÜ Põhustikute Raamatukogus).

⁴ S. Vahkre, Hingeloendused Eestis XVIII ja XIX sajandil (kuni 1870. a.) ja nende mõjust põllumajandusele ning talurahva dünaamika, Eesti NSV ajaleo küsimusi VI, Tartu 1970; samas Talurahva sotsiaalne koostis Eestis XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi I poolel (1782-1858); samas Talurahva sotsiaalsel struktuuril Eestimaa kubermangus fiodalismi lõpuperioodil (hingeloenduste andmed).

suuna autori artiklit ENSV Teaduste Akadeemia
Põimeliste Ühiskonnateaduste seriast.⁵

Kiingeloenduste vaatlenuel ajalooallikana on
abias olnud ka N. M. Kabuzani töö⁶, mis an-
nab hinnangu ülevenemaalist läbiõitud kiinge-
de revisjonidele ja näitab nende kui tähtsa
ajaloolliaa elineid ja pündusi. Saualaadseid
probleeme, mis on vaatluse all käesolevas töös, on
käsitlenud meie ajaloolastest ka J. Rahk.
Tema tööst on kasutatud ulatusliku mono-
graafiat „Rahutused ja reformid“⁷ ning tema
teist tööd „Eesti talurahva võitlus vabaduse eest“⁸
kuvitavaid aadmeid iluastiku ja majandus-
like olude kohta. Saarde nikelkonnas annab Saar-
de kiriku kroonika⁹, nda kahjuks aga mitte
koogu vaadildava perioodi vältel, vaid ainult ala-

⁵ J. Vahre, Kiingede revisjonide andmete kasutamisest
ajaloolliaana, ENSV TA Põimelised, Ühiskonnate-
aduste seria, 1964. a. Nr.

⁶ B. K. Kabuzan, Краткое описание России в
XVIII - начале XIX в. (no kahepuanase peabuzum),
M. 1963.

⁷ J. Rahk, Rahutused ja reformid, Talupõigade alam-
võitlus ja aominise sagraakypoliitika Eesti XVIII ja XIX
sajandi vahetusel (1796-1840), Tallinn 1961.

⁸ J. Rahk, Eesti talurahva võitlus vabaduse eest.
Talurahva vastuharud ja rahutused aastad
1816-1828, Tallinn 1962.

⁹ ENSV RAKA, p. 1281. nim. 2, s.-ü. 4.

tes XIX sajandi 20-ndatest aastatest.

Uldise ajaloolise andmeid Saarde kihelkonna kohta on saadud suure osas kogumist Pärnuna¹⁰ aga ka L. Lesmest, kes oma teos „Märkmeid Saarde ajaloo“¹¹ käsitleb just Saarde kihelkonna lüüasaosa puudutavaid probleeme, E. Mugiselt¹², kes koostas ülevaate Saarde kihelkonna kohta, milles käsitleakse nii kihelkonna ajalugu, majanduslikku arengut kui ka elu-olu. Kõnigaid andmeid Saarde kihelkonna kohta, eriti siis puutub ühiskute mõisate ajalukku, on saadud L. von Strykilt.¹³

Uldise ajaloolise tagapõhja saamiseks on kasutatud kolmeahtelikku Eesti NSV ajaloo etimest köidet.¹⁴ Andmeid vene-õigusele viidavale koh-

¹⁰ Eesti. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. IV. Pärnuna, Tartu 1930.

¹¹ L. Lesmest, Märkmeid Saarde ajaloo, Tartu 1940.

¹² E. Mugis, Saarde kihelkond, Pärnu 1934.

¹³ L. von Stryk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Erster Theil. Der Ehstnische District, Dorpat 1877.

¹⁴ Eesti NSV ajalugu kolmes köites, I köide. Kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastatele. Toimetanud A. Nassar, Tallinn 1955.

ta on võetud H. Kruusi vastavast tööst.¹⁵ Mõningate arvuliste andmete tõendamisena on kasutatud aga H. Kormi diplomitööd.¹⁶

Pätabat kasuist antud töö kirjutanud valmis tas probleem, kas kasutada töös andmeid Häide meeste (Hidmaasbach) ja Orjõe (Orrenhof) mõisa kohta, või mitte. Asi seisab siinelt selles, et kuigi 1834. a. hingelenduseeni on need mõisad antud Saarde kihelkonnale alla kuuluvateks. Alates 1850. a. hingelendusest on nad aga arvatud hoopiski Põre kihelkonnale alla, kus nad olid kuni 1862. aastani, mil loodi Häide meeste-Pärnuna isiklik kihelkond.¹⁷

Kaselt olid need kaks mõisa siiski tihedalt seotud Põre kihelkonnale kui Saarde kihelkonnaga. Nii on Põre ajaloolises ülevaates öeldud, et juba 1776. a. viidi Häide meeste ja Orjõe kogudused Saarde kihelkonnale alt Põre kihelkonnale alla¹⁸, kus nad olid kuni

¹⁵ H. Kruus, Pärnuna käärimine konna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail, Tartu 1930.

¹⁶ H. Korm, Pärnuna sõltualse struktuur Rapla kihelkonnas XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel. Diplomitöö, Tartu 1965. (IKU NSVL ajaloo kateedris).

¹⁷ Pärnuna, lk. 334.

¹⁸ Saaras, lk. 544.

Käädaneste - Paksuranna iseseisva kihelkonna moodustamiseni 1862. a. Kõr L. Lement märgib oma töös ära, et Käädaneste ja Orajõe alad kuulusid Saarde kihelkonna alla isegi aastast 1745. aastani.¹⁹

Nendel põhjustel ongi Käädaneste ja Orajõe mõisad käesolevast tööst välja jäetud.

Töö on jaotatud nelja osaks. Esimeses peatükis annakse mõnimga ülevaate Saarde kihelkonna ajaloolisest ja majanduslikust arengust. Teises peatükis on vaatluse alla võetud hingelised küsimused ajalooliselt, kusjuures peavõtte on pandud hingeliseolude lähivõimide juurde Saarde kihelkonnas. Kõige ulatuslikum ja kõige olulisem antud töös on kolmas peatükk, milles käsitletakse talurahva arvu dünaamikat ja selle põhjust ning ka talurahva soolist koostist Saarde kihelkonnas. Viimases, neljandas peatükis, käsitletakse näpalju kui andmed mõnimaldasid talurahva sotsiaalsed struktuurid Saarde kihelkonnas.

¹⁹

L. Lement, märkmeid Saarde ajaloost, lk. 4.

I peatükk.

Mõningaid jooni Saarde ajaloolisest
ja majanduslikust arengust

Saarde (varem kuulus Saara) kihelkond oli Pärnumaa ja kogu Eesti pindalalt suuremaid kihelkondi.²⁰ Saarde kihelkond asus kõuna-Pärnumaa keskosas. Lääne poolt piiras ta Kõivakseest, edelast Pärnu ja põhjast Põre kihelkonnaga. Kirdes piiratus ta kokku Viljandi- ja Kõuna kihelkonnaga, kuna idapoolse piiri moodustas Halliste kihelkond, lõunapoolne piir langes ühte aga praeguse Eesti NSV ja Läti NSV piiriga.²¹

Saarde kihelkond asus üldjuhul Pärnu maakonnalt Pärnu kõrgustikule, hõlmates laia alaalt mõlemast valdkonnast. Nii võib kihel-

²⁰ Pärnumaa, lk. 476

²¹ E. Nõgis, Saarde kihelkond, lk. 5.

konnas eraldada kaks pinnamuelt erinevat osa: kagu poolne kõrgem, Saarela kõrgustiku osa ja loode poolne pinnalegi täiesti tasane Pärnu madaliku osa.

Kihelkonna loodeosa vana alla võttev Pärnu madalik on suur ükskõne soo- ja aetatatandik, kus keriseb siin-seal üksikuid vähenaid kõrgendikke ja lootele madalaid uuld- ja lammorge.²²

Koosis vahelduva ja ebatarasena on maa-pind kihelkonna kõrgemas kaguosas. Koõlud- andvaks pinnavormiks on siin piklikud niinid ja seljakud - nn. roored - asetatud koõliti ühes põhja lõuna suunas.²³ Saarde kõrgima punkt asub endise Põti mõisa piirides ja on 44 m üle merepinna; kõige madalam koht on aga Laiksaare Põlkuu rabas - 8,5 m üle merepinna.²⁴

Kihelkonna keskosas on kõrgalt nõgus, ühtlaselt põhja poole kalduv tasandik, mida mööda voolab Riia jõgi oma lisajõgedega, muristades pehmesse liivasesse pinda mitme-

²² Pärnumaa, lk. 480.

²³ Saaras, lk. 481.

²⁴ C. Nügis, Saarde kihelkond, lk. 8.

karuline orustiku. Saarde kihelkond on suurte
pagaunistade maa, saunuti asul ka rabade ja
soode all õige suur osa kihelkonnas pinda-
last. Saarde kihelkonnas asuvad turbarabad
on teinud mitmete suurte järvede kinni-
kastamise tulemusena. Suuremad neist ra-
badest oleksid Nigula raba Laisaare, Puhamaa
raba Patis, Kinepera raba Kilingis, Rongu ja
Kadaja rabad Jäärjas.

Metsad on enamasti soostunud. Hinnalt kihel-
konna kaguosas Veltvetis leidub ka mitu roh-
kem kõrgemat, kuivemat mool.

Miautus „Saarde kihelkond“ leiab maini-
mist juba Rootsi aja alguses.²⁵ Nanimais docu-
mentides kohtame ka nimetusi Saal, Sara,
Sarau, ning vahel ka Zarl.²⁶ Saarde kihel-
konna kime tekkimist seletatakse sellega, et
kuna kihelkond oli suuremalt jaolt madal-
soo- ja metsarikas maakoht, kus elanud
asusid üksteisest eemal nagu saared meres,
mille tõttu kaal endes ka palju „saare“ lõ-
puga talumajad, näit. Kuasaare, Kõrgessa-
re, Laisaare, Lõõnussaare, Pärnasaare, Leis-

²⁵ L. Lasmant, Märkmeid Saarde ajalooist, lk. 1.

²⁶ Pärnusaare, lk. 502.

saare ju. Nõustavalt suupinna ehitusele antud
antud ka vanemale kihelkonnas asuvalle mõisa-
le nimiks Saara- ehk Sarahof. Kuna kirik
anus alguses mainitud mõisa maal, harati
ka kirikut ja kihelkonda Saara ehk Saar-
deks kutsuma.²⁷

Ajalooliselt peetakse Saardet ühes nooremaks
kihelkonnaks Eestis. Kuselt sellel roode-, kaba-
de- ja metsarikas maa-ala, kus oli raske
tugutseda ja liikuda, ei meelitanud mees ei-
sõnemaist siia alalinnalt peatuma jääma. Seda
kinnitab ka asjolu, et Saarde kihelkonnast
ei teata muinasjäänuseid, mis kindlasti oleksid
enajaloolised. Mõne vana teate järgi olvat
kuul Saardest kunagi leidud 2 kivikirvest
ja 2 jahvatuskivi. Kuna see teade on aga
üpris ebanüürane, asju endid pole aga säi-
linud, siis ei saa ka seda oluliselt arves-
tada. Samuti pole hilisema aja kohta teada
ühtki kindismuistist ega inngi näideid, mis-
pärast võib arvata, et Saarde oli muinasajal
anustamata või väga nõrgalt asustatud.²⁸

Ajaloolistest andmetest paistab, et inngi XIII sajari-
del, mil saara ristiriivitud harrasid tungima

²⁷ Pärnumaa, lk. 503

²⁸ Samas, lk. 510.

besti aladele, või Saarde eller väga hõredalt asustatud. Süt ei käinud läbi ka ühtki teed, mida mõnda saks olnud võimalik kergemini edasi liikuda. Kui eestlaste vastupanu oli murtnud, läks Saarde kihelkond ordurvalitsuse alla. Karksisse ehitati orduloss ja asutati Karki fogtkond, mille alla kuulus ka Saarde kihelkond: XV sajandil oli aga juba vähemalt Saarde kihelkonna kauguses tunduvalt tihedamalt asustatud.²⁹

Ejalee vältel on Saarde kihelkonna keskuses olnud Saarde kirik ja mõisalik elukoht. Järgneva mõis.

Saarde kihelkonnast Ordu-, poola- ja isegi rootsrajal on teada üpris vähe.

1599 a. Liivinmaa revisjonis esineb Saarde kui Viljandi staarostkonna alla kuuluv Luuka vardjaskond, kuhu kuulus 12 küla alates põhjast praeguse Kanariilaga, kus asus vardja Luukas ise ja ulatudes lõunas praeguse Eesti-Läti piirini.

Vähendatud poolaelses maainjelduses öeldakse, et Luuka vardjaskond asub Viljandi ja Pärnu vahel nurtes metsades ja soodes. Ketsa ja looni hävitatakse seal väga palju.

²⁹ E. Kriger, Saarde kihelkond, lk. 20.

Pälväl talupojad tapavad põtru nahaade pä-
rast, liha aga ei jõua ära süüa, mis an-
tasse koertele. Puid ehituses ja laevamas-
tide jaoks parvetatakse müüda jõgedid Pär-
nusse. Elanikkude kohta järgneb lause, et
olevat tarvis need metsahaldjaid - sõnasõnalt
saatürid („satyrón“), metrast nälja lah-
tistele maadele ajada ja metsnikud aine-
tise seada. Püsal öeldakse jälle, et sõltlased
(„poddani“) rikuvad metsa ja et arutkonral
on raske korda pidada, sest elatakse sellistes
soodes ja metades, kuhu igakord juurde ei
pääse maha, kohati aga isegi mitte jalgsi.
Paadile ei saa ka mõelda, sest kõikjal on
ainult rohi ja lauskad.³⁰

1883. a. Poola reuizjoni järgi loomes Saarde
kui Pärnu presideatõnder kuuluv prefektuur.
1601. a. Rootsi reuizjoni järgi aga kui Vil-
jandi alla kuuluv Saarde rakus, mis
olnud läänistatud Melchior Seltrechtile. Kää-
nes ja rdas ulatunud poola-aegne Saarde
kaugemale kui hilisem Saarde kihelkond.³¹

Põhjus, miks varasema Saarde ajaloo koh-
ta on andmeid nii napid on se, et 1789. a.

³⁰ L. Lermont, Kärkmeid Saarde ajaloo, lk. 6.

³¹ Saamas, lk. 5.

kävis tulenahju tagajärjel täielikult Saarde
kiriku arhiiv. Nõude säilinud dokumenti-
de järgi kadis tollaegse kirikuõpetaja
Joh. Heinrich Voigt kohal aga kirikuarhiivi-
na, mis ulatus ainult 1613 aastani.³²

Mu me ei tea ka Saarde kiriku kaja-
misk täpset aega. Saarde kiriku ehitajaks oli
Kadriina kirik, mis asus praegusest kirikust
ligi paarikümnead kilomeetrit lõuna pool,
Järvja mõisa läheduses. 1599. a. Poola revis-
jonis mainitakse selle kiriku kohta, et tal ajal
olnud kirik juba lõhutatud. 1613. a. kiriku-
revisjonist selgub, et kirikust on ainult müü-
rid järele. 1642. a. oli kirik taas üles ehitat-
ud puitkirikuks Saarde kiriku nime all.
Varsti peale seda muudeti aga kiriku asu-
kohta. Järvja mõisa lähedusest toodi kirik
üle põhja poole, Kilingi mõisa juurde.

1684. a. ehitati Saarde kirik müüridule
amukohale ja nimelt uigimõisa maa-alale,
millega kirik vabanes mõisa patronaadist.³³

XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi algul
oli Saarde kihelkond veel väga väike, nii
et isegi kirikuõpetajad said haragi kanda

³² Pärnumaa, lk. 503

³³ L. Lement, Märkmeid Saarde ajaloost, lk. 4.

ei püüand. Suurem osa kihelkonna maast oli
üle harinuta. Talupoegade põlvkoolas oli aga
paljude parvelasude Pärnu. Samuti lüti elat-
tust kodumäsi tööst. XVII sajandi lõpuks on
Saarde kihelkond juba saunis jõukas.
Nihelt poolt kuulund nana nel kureäär-
sed Haavikmeste ja Orjõe alad (viima-
nd kuni 1745. aastani, mil nad liideti Põ-
hi kihelkonnaga), kura põhjaosas nel
maa alad, mis hiljem läind Kalliste
kihelkonna alla.³⁴

1819. aastal vastati Liivimaal pärisorjus.
Saarde kirikus pühitseti orjusest vabastamise
päeva 20. märtsil 1820. aastal väga piduli-
kult. Jumalateenistuse ajal tutvustas kiri-
ku astseija rittmeister G. von Engelhardt uut
seadust üldjoontes ja luges ka mõned
paragrahvid ette. Pärast jumalateenistust
oli siõinikele, nalla kohtumestile ja kiriku
võrnamündritele korraldatud G. von Engelhard-
ti kullul kilongi mõisas pidussõök. Muule rah-
vale oli aga jagatud tasuta viina ja õlut.³⁵
Pärisorjusest vabastamine ei toonud aga min-
gid olulisi muudatusi talurahva olukorras.

³⁴ L. Lusment, käremeid Saarde ajalooost, lk. 4.

³⁵ E. Mõgis, Saarde kihelkond, lk. 34.

Palupõjad pidid mõisas normaalselt kol kätina, hoolimata kaugusest. Sageli tuli mõisas kol kätina mitmekümne kilomeetri kauguselt, näiteks kiltingis ja Patis, kus vallad koosnenid kahest lahusolevast osast.

Paljudest poliitilistest ja ühiskondlikest liikumistest on Saarde kihelkond jäänud puutumata. Kaunis travertini kirik on aga XIX sajandi II poolel uusline liikumise. Suurte lubaduste ja meelitusete tagajärjel läks suur hulk rahvast uude usku. 1845. a. loodi Saardes ka apostli-õiguse Nikolai kogudus.³⁶ 1840. a. anti killele kogudusele ingi kiltingi mõis, mis osalt jaotati venemüliste vahel.³⁷

Parema ülevaate saamiseks Saardi kihelkonnas kuulunud mõisatest toome ära ka L. von Stryk andmetel³⁸ adramaade hulga selle kihelkonna mõisates 1637-1845.

³⁶ Pärnuna, lk. 504.

³⁷ Samas, lk. 510.

³⁸ L. v. Stryk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands, lk. 327.

	1637	1641	1681	1725	1734	1738	1744	1757	1832	1875
Jäärja	-	$4\frac{4}{8}$	$9\frac{4}{8}$	$5\frac{1}{8}$	$5\frac{3}{4}$	$5\frac{3}{4}$	$5\frac{4}{8}$	$7\frac{8}{5}$	$11\frac{4}{20}$	$11\frac{68}{80}$
Velloeti	$4\frac{1}{2}$	8	$4\frac{3}{4}$	$2\frac{5}{8}$	$4\frac{1}{4}$	$6\frac{1}{8}$	$6\frac{1}{8}$	$6\frac{1}{8}$	$6\frac{17}{20}$	$8\frac{64}{80}$
Kärsu	-	-	$3\frac{5}{8}$	$1\frac{1}{2}$	$2\frac{3}{8}$	$3\frac{5}{8}$	$3\frac{5}{8}$	$3\frac{4}{8}$	$2\frac{16}{20}$	$3\frac{49}{80}$
Pati	}	-	$2\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{8}$	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{5}{8}$	$2\frac{5}{8}$	$2\frac{4}{8}$	$5\frac{11}{20}$	-
Kilongi			$6\frac{3}{8}$	$4\frac{3}{8}$	$3\frac{1}{8}$	$3\frac{5}{8}$	$4\frac{5}{8}$	$4\frac{1}{4}$	$6\frac{10}{20}$	-
Laiksaare					$1\frac{3}{8}$	$1\frac{3}{4}$	$1\frac{3}{4}$	$2\frac{3}{8}$	$3\frac{13}{20}$	-
Saarele					$1\frac{1}{4}$	-	-	$3\frac{3}{8}$	$13\frac{13}{20}$	$34\frac{34}{80}$
Kirikumõis	-	-	-	-	$1\frac{1}{4}$	-	-	$3\frac{3}{8}$	$13\frac{13}{20}$	$34\frac{34}{80}$

Seuramatel mõnaks on sugu olnud Jäärja Velloeti ja Kilongi.

Jäärja mõis (Saarakhof) oli Lõuna-Saarele vanaas keskuseks. Viimane oli kaotatud juba keskajal, kus ta esines 1442. a. „Hof Kyrgeri“ nime all. 1560. a. mainitakse hof to Jyrveri“ ja 1600. a. ümber „Jeresche“.³⁹ Vrdn ajal, 1473. a. jagatud vanaad Klaus ja Jirgen Albedyll isa päranduse nii, et esimene sai Jäärja mõisa ja teine kaha 250 küia maa ning Reseni mõisa. Albedyll'ide hääl oli mõis kuni orduviigi langemiseni, mil mõis anti Golthard Ledebükenile. Viimase surma järel läks mõisa kuisingas Sigismund August oma sekretärile Johaan Pürkingile. Püringi suguvõsa hääl oli

³⁹ L. Lument, Maikunneid Saarele ajaleest, lk. 8.

see mõis kuuli 1599. aastani. Vahipeal kuulus mõis Fahrensbachide suguvõsale, 1656. a. andis Rootsi kuninganna Kristina selle mõisa aga oma sõjavõimele Engelbrecht Mengdenile. 1683. a. reduturiti mõis viigile. Seejärel kuulus mõis mitmetele Mengdeni suguvõsa liikmetele. 1796. a. ostis mõisa 60000 hõbe taalri eest rittmeister Anton Gustav von Engelhardt, kellele kuulus see mõis kuni 1838. aastani, mil mõisa ostis parun Unger-Henberg.

Vallveti mõisa omanik hertsog Gotthard Kettler ordurügi lagunemise järel Wilhelm Hilferlingile. Alates 1621. aastast kuulus mõis Caspar Thiesenhausenile, kelle tütre abiellamisega siirdus mõis Dietrich Wolfffeldtile. Wolfffeldtide suguvõsa häär on see mõis aland üle saja aasta (1631-1737) ja ka nimetus "Vallveti" on pärit ilmselt parun Wolfffeldtidest. 1737. aastal ostis mõisa Martin Friedrich v. Krüdener. Viimane pani aga mõisa ümber karsu mõisaga 1744. a. Pärnu kaubaäriks Jakob v. Bohrenile, kellelt 1786. a. ostis mõlemad mõisad ära Bernhard v. Flyck, kelle suguvõsale kuulusid mõlemad mõisad kuni 1920. aastani.

Karsu mõis on teinud endine eesti

küla Käärasco asule, millest ta on saanud
 ka oma nime. 1580. a. annetas kuningas He-
 fan Bathory xlle mõisa Melchior Helfrechtile,
 kelle suguvõsale kuulus see mõis auni 1683. aas-
 tani, mil mõis reduktsiooni tulemusena lääs
 riigile. Juba 1684. a. anti mõis aga Helfrech-
 tide suguvõsale tagasi. 1735. a. ostis mõisa
 Martin Fr. Kändler, kes varsti ostis ära ka
 Vollveti mõisa. Sellest ajast peale ongi seal
 kahel mõisal samad omanikud olnud.

Kilingi mõisa saarakelne nimetus „Kur-
 hund“ olewat tulnud sellest, et õige varasti ol-
 nud siin soodes palju kurgi, mille järelle
 kohta, kus praegu asub mõis, kutsutud kurg-
 ojaas kutsuma. Kilingi nimetus tuli aga
 Schillingitist, kelle suguvõsa käes oli mõis
 pikemat aega.⁴⁰

Maahärra Pontus de la Gardie müüs
 Kilingi mõisa 1663. a. koos Lainsaare harja-
 mõisaga Valentin Schillingile. XVII sajandi lõ-
 pu poole lääs mõis reduktsiooni tulemusena
 riigile, 1711. a. aga restitueeriti Schillingile jä-
 rultulijatele, kes valdasid seda mõisa auni
 1752. aastani. Kilingi mõis oli suurtis võlga-

⁴⁰ Pärnumaa, lk. 570.

des. Kuna maasid võivad ära ja sellega lärs
mõis riigile.

Kuni 1869. aastani oli mõis reaalil, 1870. a.
anti mõis varemuse kogudusele, osalt aga joo-
tati varemusliste vahel.

Laiasama mõisa kohta puuduvad täp-
sused andmed. On vaid teada, et ta ra-
kemaal ajal oli hilongi varjasmõis ja um-
bes XVIII sajandi keskul saanud iseseisvaks.
1872. aastal on mõis ära jaotatud hinge-
maas.

Et maasaguste liivimaa mõisate ajaloo
koostajateni olid balti-saksa mõisnikud, kes
ei tundnud mingit huvi kroonumõisate ajaloo
vastu, kuna nende kehtinud polnud tihti-
peale aadlikud, siis on kroonumõisatesse puu-
tuotist andmetest väikides määda mindud.

Nii esinevad ka Pali mõisa kohta reis väl-
jaannetes ainult andmed mõisa suuruse koh-
ta adramaades. Mõisa asulaanise kohta puu-
duvad andmed. Võib arvata, et mõis, mis
oli tekkinud rootsi ajal, kirjeldus varsti kiigi
kätte.

Iseloomulik on Pali nime tekkimine ja
selle ulmus areng, mis viitab algperale, "Papi-
-laga", s.t. kiriku preestri ehk katoliku

papi asuolukorraga oleva küla, mis on seletatav saarde kriisi eelise asuolukorraga Gärja mõisa juures. Ajal jooksul oli aine muutunud Patis, kuni XVI sajandil lõhutatud ja varemetes seisnud kirik oli jäänud kera uudeks muutuse, hõlvustades kogu nime muutmist lühendamise suunas.⁴¹

Keskaegalistel andmetel Patis kohta leidub 1722. aastast alates. On teada, et 1725. a. kerkis Patis mõis Bayer von Weisfeldti-tele, kellele alles püüdnud mõis üle 60 aasta.

„Patis mõisa põlvkonnas oli XVIII sajandi alguses halb ja soine, kuid mulla oli müllaldavalt, nii et 1720. aasta sügisel kerkis 9000 palgi laudadeks ja viidud Peterburi. Samuti toodeti Patis siit ja torva.“⁴²

1786-1816 oli Patis mõis Carl Gustav Magnus von Anrep'i nimel, kuid tegelikult pidajas oli kuni leskproua Fischer. 1816-1830 on Patis kroonumõisa krahvkondas Johann Philipp Gerstfeldt.

Alates 1864. aastast läks mõis eestlaste kätte.⁴³

Mis puudub saarde kihelkonna majandusliku üldse, siis kõige lähisajal osa elendas

⁴¹ L. Lement, Mäenõid saarde ajaloo, lk. 8.

⁴² Samas, lk. 10.

⁴³ Pärnuna, lk. 510.

sal põlluharimine.

Põlluharimise juures olei tarvitusel ole
higinine ja saadi põlluharimine, mis püsis Saar-
des uudimaa ülesharimise juures auai hi-
line ajani. Kii saadi võrdlemisi häid
saaki, kuid hiljem aadroid end selle põl-
luharimiseviisi tagajärjed end vabusesti
tunda, kuna nii põletati põllul huu-
muse kilt õige õhuasas.⁴⁴

Põllutöö kõrval olei laardes teatud täht-
sus ka metsatööstusel. Nolluetei asutati
1749. a. saeveski, mis olei uabruskonna suu-
remaid.

Kaubavahetus olei kuni XIX sajandi II pooleni
üma väike. Sool, raud, tubakas, heringad
jne. osteti ära kas linnas voois käimise
ajal või kõrtist. Vilja ja lina ostis ka-
lupoegadelt ära mõimix. XIX sajandil

Rüa - Pärnu postmaante tarvituselevõtmisel
elavnes liikumine läbi Saarde kihelkonna.
Saarde piirides rajati Kilingi postijaam.
Sel ajal saab suunoodi kumuseks Saar-
des kõnne kõrts, mille olid asutanud
õiselluse saamine õistarbcl Kilingi mõisa

⁴⁴ E. Mõgis, Saarde kihelkond, lk. 32.

pidajad.⁴⁵

Nii kannabki Saarde kihelkonna keskuses
kujunema kilingi - Nõmme, mis eriti hoogsalt
kasvas peale kittrööpmelise raudtee raja-
mist sinna XIX sajandi lõpul.

II peatükk.

Kirgikondade korraldamine Saardes

Ajaloomuralt 1748-1858 korraldati Eesti
kirikud, ehk naga need tavaliiselt asutli-
selt kuulats, koolijoo. Kõrde kirkudest
uurijoo, ole koolide määrata ja regist-
reerida paratamuse alla kuuluvad ole-
kirikud, se kirkudele karmustatud ole-
kirikud ole kirkudest. Samana ole kirku-
kondade järele kirkudele aga ole ka kir-
ad ning kirkud ole kirkudest kirkude-
le. Selleks kirkudest kirkudest ole-
kirkud ole kirkudest kirkudest ning need
ole kirkud kirkudest kirkudest kirkudest
kirkudest kirkudest kirkudest kirkudest

⁴⁵

B. Mägi, Saarde kihelkond, lk. 33.

II peatükk.

Hingeloenduste korraldamine Saardes

Ajavahemikul 1718-1858 korraldati Venemaa imperiumis kümme maakaluse elanikkonna loendust, ehk nagu neid tavaliselt aneti-
kult nimelati, revizjoni. Venelaste loenduste eesmärgis oli kindlaks määrata ja regist-
reerida pearahamassu alla kuuluvad ela-
nikud, see tähendab maasuhustustele sei-
kuste kõiki meeshinged. Suurema osa hinge-
loenduste puhul märgiti aga üles ka nai-
sed ning saanti osa maasuvabadest inimes-
test. Sellistena võlmasid hingeloendused val-
dava osa Venemaa elanikkonnast ning neid
võib teatud reservatsioonidega pidada oma-
aegsetes rahvaloendusteks.

Kuigi besti alar kuulus XVIII - XIX sajandil
Venemaa imperiumi koosseisu ei kujuta antud

küsimuse käsitleks Eesti osas siiski lokaalaja-
loolise probleemi, vaid on Baltimaade are-
ngu inärasuste tõttu olnud suurimast mää-
ralt lahku minev on nia loenduste läbi-
viimise kind ja erilaadne on ka loendus-
materjali alusel vaadeldavate probleemide ring.⁴⁶

Eriomad ülevaatalised revijonid Balti ku-
bermangu ei puudutanud. Alles IV 1782. a. re-
vijon kaaras ka Eesti- ja Liivimaa kuber-
mangu ning 1783. a. järgnes sellele ka pea-
raka riisumadmine. Peale selle korraldati
Eesti- ja Liivimaal 1826. a. uul uus liirevijon.
Seega teimus Eesti- ja Liivimaal korraldus-
sõu hingeloendustest.

Hingeloenduste materjalid Eesti kohta on säi-
linud üma hästi ja on praegu suuremas ma-
hitas koondatud Eesti NSV Riikliku Ajaloo
Teatarkuuri (EUSV RAKA) Tartus, kus nad koos-
dustavad kaas temaatilist gruppi ehk fondi:
fond 1864 riialdab Eestimaa kubermangu ja
fond 1865 Liivimaa kubermangu hingeloendus-
lehed.

Kui näha hingeloendustest kui ajaloo-
allikast, siis on neid vaja nagu teistigi ajaloo-

⁴⁶ S. Vahre, Hingede revijonid ajalooallikana, lk. 151.

allikaid täpselt dateerida, väga selgitada
sõnute täielikkus, lärsuse aste ja usaldus-
väärus.

Hingeloenduste dateerimisel on oluline kind-
lasta määrata nn. hingeloendus „põhiaasta”.
See on aasta, milal kirjutati üles suurem
osa registreerimisele tulevast elanikkonnast.⁴⁷

Besti ala haarati arvestusse alates IV hing-
loendusest ja nuga huvitavad need elukohti
IV kuni V hingeloendusega seotud probleemid.

Kuna käesoleva töö puhul on allikmater-
jalina kasutatud Liivimaa hingeloendusleht-
ede seda osa, mis puudutab Saarde kihel-
konda, siis püüa kindlaks anda lähema ülevaa-
te hingeloenduste läbiviimise ajast Saarde
kihelkonnas. Silmas pidada tuleb ainult seda,
et IV, V ja VI hingeloenduse andmed Saar-
de kihelkonna kohta puuduvad. Viisis on
Saarde kihelkonna kohta käivad hingeloen-
did säilinud alles alates VII hingeloendusest.
Saarde kihelkonnas toimunud hingeloendused
Saarde (Saara), Jäärja (Saarahof), Velloeti
(Pignitz), Kärne (Kerul), Pati (Pattenhof),
Kilingi (Kurkumund) ja Laiksaare (Laisaar)

⁴⁷ B. M. Kadygan, Карттография Ревель, lk. 117.

mõisas.

VII hingeloendus viidi Saarde kihelkonnas läbi 10. detsembrist 1815. a. kuni 6. märtsini 1816. a. Üksikutes mõisates on hingeloendus kuupäevaliselt läbi viidud järgmiselt:

Noltoeti mõisas 10. detsembril 1815. a.

Kilingi mõisas 13. detsembril 1815. a.

Jäärja mõisas 23. detsembril 1815. a.

Pati mõisas 17. veebruaril 1816. a.

Saarde kirikumõisas 21. veebruaril 1816. a.

Kärse mõisas 4. märtsil 1816. a.

Laiusaare mõisas 6. märtsil 1816. a.

VI hingeloenduse puhul vastutavad andmete õigsuse eest iga mõisas asunud mõisa omanik, mida viimane kirjutab ka oma allkirja ja pitsriga. Nii kirjutab Noltoeti ja Kärse mõisa omanik Bernhard Heinrich von Stryca allkirja ja pitsriga, et ta pole varjand ühtegi inimest loendus eest ja et ta usaldab kaamatupidaja Heinrich Gottlieb Vogdti andmeid, kes on nei mõisale olnud hingeloenduse tegeliseks läkivijaks. Kuivatas on see, et kuigi hingeloenduse läkivijaks ajas Noltoeti mõisas ole märgitud 10. det. 1815. a. on v. Stryca oma allkirja kelle hingeloendile andnud alles 4. märtsil 1816. a.

Jäärja ja Kilingi mõisa hingeloendusandmete

õigust on tõestanud oma allkirja ja pitsiriga
hingeloendil rittmeister Gustav von Engelhardt.

Pati mõisa hingeloendurandade õigust kinnitab
mõisa omanik Johann Philipp Gerstfeldt, Koik-
saare mõisa hingeloendurandade õigust mõisa
omanik Martin Nicolaus Boek ja Saarde kiri-
kumõisa andmete õigust pastor Fr. August Samuel
Metzler. Ka Metzleri alleri on hingeloendile an-
tud alles 7. märtsil, kuigi hingelend ise kannab
kuupäeva 11. veebruar.

Eesti- ja Liivimaa kubermangus läbiviidud lii-
kuvõrjon teinud Saarde kihelkonnas 29. juunil
1826. a. kuni 18. augustini 1826. a.

Üksikutes kihelkonnas mõinates viidi hingelendus
läbi järgmiselt.

Jäärja mõisas 29. juunil 1826. a.

Saarde kirikumõisas 29. juulil 1826. a. (korrasel
ilmselt valesti märgitud 29. juunil)

Laiusaare mõisas 31. juulil 1826. a.

Kilingi mõisas 1. augustil 1826. a.

Pati mõisas 1. augustil 1826. a.

Võlveti ja Kärre mõisas 18. augustil 1826. a.

Selles hingelendusest alates on hingelenduse lä-
biviimise eest vastutavaks olnud talupörgade ko-
gusanna esindajad, mitte enam mõisaomanikud.
Sellest võime aruata, et talupörgade kogusond

kuivamaa kubermangus oli tugevam, samas suure-
mat tähtsust kui Eesti maa kubermangus, kes
hingeloenduste läbiviimise eest olid vastutavad
suni lõpuni mõinimised. Mõinatega seenda-
mise eest on vastutavad aga vastava mõi-
sa valitseja.

1826. a. hingeloenditel Saarde kihelkonnas
on veel üks erinevus võrreldes teiste aastate
hingeloendudega.

Igal hingeloendile on lisatud järgnevalt toodud
tekst, kujuures see tekst on kirjutatud nii,
et iga lehe all viies on siin või paar, ole-
valt sellest kui suur on hingeloend. Sam-
alt pidi selline kirjutamisviis näitama seda,
et ühe lehe vahel pealt ei puudu ja samal
ajal toetama ka iga lehel loendatud hõ-
gide õigsust eraldi. Võrre võttes näitena öia
Järja mõisa 1826. a. hingeloendile kirjutatud
teksti. See on järgmine: „Selle nimelise hing-
kirja sigust Järja valla kogukonna hõ-
gide pähest, mis Pärnu maakonnas ja
Saarde kihelkonnas on, tunnustaks Järja
kogukonna kohtumestest ja kogukonna mõr-
mündritest loeks, nende määratud Järje kog-
gukonnas sel, 30-aastal Jüli ku päeval 1826.“
Alla on kirjutatud Willem Kunaing, kogukon-

nakohtu peamees, kohtunehed Johaan Kanger
ja Jaan Plokop, vöörnündrid Jaan Peterson ja
Michael Saar ning kogukonna kirjutaja Eduard
Leinfeldt, kes on ka hingeloendi koostanud.

Aaalooigiline teat on kirjutatud ka teiste
mõisate hingeloenditele.

Saarde kirikumõisa ja kilbogi mõisa hingelen-
dile õiguse eest on vastutanud kogukonnakohtu
peamees Põnas Kosenaranius, kogukonna
kohtunehed Põnas Gentaler ja Peter Ostavel,
kogukonna vöörnündrid Mats Roomann ja
Mats Tälts ning nende mõisate hingeloendid
koostanud kogukonna kirjutaja Jaan Peter-
son.

Laiisaare mõisa hingeloendi eest on vastuta-
vad olnud kogukonna kohtunehed Peter Wach-
tel, Johaan Andressohn, Johaan Gustavsohn,
Jaan Petersohn ja Hans Põnau.

Pati mõisa hingeloendile on erinevalt teistest
mõisatist ulproolloodud kontrollteat kirjutatud
saksa keeles. Hingeloendurandmete õigust tõin-
davate kogukonna kohtunehed Jaan Piiler,
Karl Kurn, Pöl Mõtonik, Haas Kiländer,
Jaan Kiländer ning kogukonna kirjutaja
H.K. Krusmann, kes on ka hingeloendi koos-
tanud.

Võlgueti ja kärnu mõisate hingeloenduseandmete õigsust tõendavad kogukonnakohtu peamees Jaan Graf, kohtunikehed Pertel Sitan ja Holo Põmson, kogukonna võõramüüdnid Jürry Ries ja Andres Udrizow ning hingeloendi koostanud kogukonna kirjutaja Carl Wilhelm Weinberg.

10. novembril 1836 a. on kõigi nende andmete õigsust kinnitanud uel kihelkonnakohtuainik G. v. Engelhardt.

VIII hingeloendus viidi Saarde kihelkonnas läbi 27. jaanuarist kuni 23. märtsini 1834 a.

Üksuste mõisates järgmiselt:

Jäärja mõisas 27. jaanuaril 1834 a.

Laiisaare mõisas 3. veebruaril 1834 a.

Kilingi mõisas 4. veebruaril 1834 a.

Pati mõisas 19. veebruaril 1834 a.

Saarde kirikumõisas 12. märtsil 1834 a.

Võlgueti mõisas 20. märtsil 1834 a.

Kärnu mõisas 23. märtsil 1834 a.

Jäärja mõisas kinnitavad andmete õigsust kogukonnakohtu esistuja Jaan Põnnu ja kaasistujad Peter Pearro ning Põnnas Katalen. Laiisaare mõisas vastavalt Jaan Petersohn, Jacop Andressohn ja Karl Väikeld, Kilingi ja Saarde mõisates esistuja Andres Gerbersohn

ning kaasistujad Mats Lennert ja Peter Päär-
mann, Pati mõisas Gjerri Lennert, Karl Reiland,
Mats Kõllus, Voltveti ja Kärne mõisates Jaan
Graaf, Thomas Ustrizon ning Braaman Kirschfeldt.

Kilingi mõisa ja Saarde kirikumõisa hing-
loendile on veel kirjutatud, et need on ettekirje-
kinnitusele kogunoonale kolm nädala ette loe-
tud.

IX hingloendus viidi Saarde kihelkonnas läbi
20. märtsist kuni 12. augustini 1850. a.

Üksikutes mõisates järgmiselt:

Laiasaare mõisas 20. märtsil 1850. a.

Kärne mõisas 8. augustil 1850. a.

Voltveti mõisas 8. augustil 1850. a.

Pati mõisas 9. augustil 1850. a.

Jäärja mõisas 10. augustil 1850. a.

Saarde kirikumõisas 12. augustil 1850. a.

Kilingi mõisas 12. augustil 1850. a.

Hingloenduse läbiviimise eest on vastutavad
olnud: Laiasaare mõisas kogunoonakohtu
eesistuja Gjerri Põffer, kaasistujad Johan
Piats, Hindrich Laiva ning kogunoonu ees-
istujad Karl Kurav ja Jaan Koorti, Volt-
veti ja Kärne mõisates kogunoonakohtu es-
istuja Jaan Portelt ja kaasistujad Mats
Pauther ning Jüry Riess, Pati mõisas vasta-

nalt Pelt Ruusmaas, Pelt Kuras ja Jaan Lii-
nent, Jaärja mõisas Peter Pöödo, Jacob Rub-
bin ja Murt Kissa ning Saarde ja Kilingi
mõisates Gudao Gerbersohn, Jaan Kõnasmannas
ning Peter Päärmaan.

Laiasaare mõisa hingeloendil on ära mär-
gitud, et se loend on jällegi ettekirjutusekha-
selt kogumiseks kolm korda ette loetud.

Alates IX hingeloendusest on hingelendusand-
med kirjutatud veneaulele trükitud blannet-
tidele (eelnevad olid kirjutatud saarasaulele trü-
kitud blannetidele).

I hingelendus viidi Saarde kihelkonnas
läbi 20. detsembrist 1857. a. kuni 17. veebruarini
1858. a. Ühine mõisat järgmiselt:

Kilingi mõisas 20. detsembril 1857. a.

Jaärja mõisas 25. jaanuaril 1858. a.

Saarde kihikumõisas 25. jaanuaril 1858. a.

Nellveti mõisas 27. jaanuaril 1858. a.

Kärre mõisas 27. jaanuaril 1858. a.

Laiasaare mõisas 1. veebruaril 1858. a.

Pati mõisas 17. veebruaril 1858. a.

Hingelenduse läbiviimise eest vastutavad: Ki-
lingi ja Saarde mõisates kogumiseaastu es-
istaja Gustav Gerbersohn ja saastitajad Mats
Pall ja Peep Lepp, Jaärja mõisas vasta-

vall Jacob Rubbin, Andres Rosablatt, kareel Näre-
päev, Nelloeti ja karsne mõisates Yurri Saul,
Perte Pallmann ja Jaan Nour, Laiksaare mõi-
sas Johaan Petersen, Jaan Goosti ja Yurri
Oras ning kogunonaa esitajad Ado Põots
ja Ado Välti, Pati mõisas aga Peter Hiläa-
der, Pet Kurm ja Carl Bernard.

Elpöödsuudest näeme, et hingeloenduste läbi vii-
mise ei oleud üldse olnud tihked ningki kind-
lale arvestamisele. Kord vastutas nende tähtsü-
huse eest mõinik, kord kogunonua kohtume-
hed ja vööravindrid, kord ainult kogunonua
kohtumised jne.

Kui nüüd vaadeldakse hingeloendusi kui aja-
loallikast, siis võib nende põhiliselt puuduseks
pidada hingeloenduslehtede suhteliselt väike-
susi: tihthpeale määrati statistiliste tunnuste-
va vaid nigu ja vanus. Aga ka see puu-
dus ei saa olulisel määral vähendada
hingeloenduste tähtsust ajaloolisena.

Besti talurahva ja aguarajaloo, samuti
linnaade töötavate kihtide kõõhõngu süven-
datud lundmaõppimises murrangulisel feo-
dalisnilt kapitalismile ülemineku ajajargue
on mõõdepääsmatult tarvitise anda hingo-
loendusandmete, eriti hingeloenduslehtede sis-

himaatilise läkitöötamisele.⁴⁸

Kingloendused annavad teadmisi ja di-
vinaa kubermanga osas andmeid talurahva
arvu, selle vanustise ja sotsiaalse koostise kohta.
Me saame jälgida talurahva arvu di-
naamikat 1782. aastast kuni 1858. aastani, Saar-
de kihelkonnas hakjuss alates 1816. aastast.

Olulist materjali annavad kingloendused
ka perekondliku kohta Eesti aladel veel
aastatel. Probleemidest, mille kohta on and-
meid veel rohkem, kuid mis mitte enam
hõlmab ja alati, on siiski tähtsavaid
olukorrasid, eelkõige talurahva sotsiaal-
se struktuuri. Päealised on selles osas
parimate kingloenduste andmed, mis üldse
sisaldavad teaduslike mitmekesisemaid and-
meid. Me saame ka Saarde kihelkonnas
parajamate kingloenduste puhul isegi
täpselt eraldada talurahva hulgas pere-
rahva ja sularahva. Saarti on ära mää-
ritud vabadikud ja saunikud (Koptreiber,
Badstüber), maanikud ehk kodanikud
(Leinwohner) ning kavalid (Küßköpfling)
Kihelkonnade kingloenduste puhul (vrti IX ja X)

⁴⁸ S. Vahre, Kingede revisjonid ajalooallikana, lk. 152.

pole sageli enam üldsegi võimalik talurahva
sotsiaalset struktuuri kindlaks määrata, ku-
na loendusaktidele on üles märgitud ainult
talus elavate inimeste arvud ning teistest on eral-
datud vaid kelle talu peremees (Hirt).

Quandias sellis suhtes on mõistatunud, kes
peaaegu kõigis hõngeloendustes on siiski näida-
tud muust talurahvast eraldi.

Nabadiine kui talurahva ühe olulisema
kõiki kohta on andmed üldiselt ebapiisava-
mad. Briti ebapiisavad on selles osas jälle-
gi hilisemate hõngeloenduste andmed.

Kagu me. elpoolsed loendused, on hõng-
loenditel ajalooliselt terve rida puudu-
si. See ei tohiks aga ajaloolasi häirida,
vaid nende puuduste nägemine ja tundmine
peaks aitama kujundada ainult allma-
arvulist suhtumist.

Konkreetne võib hõngeloenduste kohta
öelda, et kuigi näeme neist loendustest ei
saarandud täielikult kogu elanikkonda,
on nende andmed siiski kõige täielikumaks
ja täpsemaks allikaks elanikkonna arv
ja koosseisu kohta XVIII sajandil ja XIX saj-
andi I poolel. Kõigil teistel demograafilise ar-
vestuse liiside on ainult abistav osa,

III peatükk.

Talurahva arv ja soolise
koostuse dünaamika.

Pärast 1816. ja 1819. a. talurahvakaadrite
kehlestamist olid Eesti- ja Liiwimaa mõisadel
teoreetiliselt kõik võimalused olemas minna
üle mõisate kapitalistlikule majandamisele.
Tõgelikult võitlevad kaitse mõisad aga energi-
liselt pärisorjusele suhte muutmise vastu,
iga katsu vastu talupoegade maa hülje
hinnistamist kõrgendada. Seda jäi nagu XIX sa-
jandi I poolel Eesti valitsevaks ekspluatatsioonis-
üsteemi tõendamiseks.

Mõisade piiril teoryudliku ekspluatatsioonis-
üsteemi tingimustes mõisatest üha enam tulu-
d saada siis mõisapõlvade täiendamisele ja
talupoegade vähendamisele.⁵⁰

⁵⁰ Eesti NSV ajalugu I kd., lk. 606.

nui si vastand tolline jõudude iseloonule. Balti fodaalvõimikud võitlesid majandusma-
duse teotamise vastu, mille järgi teotamisaktid
peavad tingimata vastama tolline jõudude
iseloonule.⁵³

Ka Saarde kihelkonnas mõisates säilis kogu
XIX sajandi I poole vältel teorendistatus. Alles
1851. a. muudeti Saarde kihelkonnas kinnise-
na kilingi mõisas teoorjusele üle kaharen-
dile ja nagu ütles Saarde kihelkonnas keri-
kukroonina oli seda juba ammu igatsitud
king võeti niid talupoegade poolt ka suure
koosmuga vastu.⁵⁴

1852. a. muudeti teoorjusele üle kaharendile ka
Pati ja Laisaare mõisas. Nende mõisate
erimuse järgivad varsti ka Valtveti, Kär-
ne ja Järja omamaksud.⁵⁵

Niisiis muudeti Saarde kihelkonnas teoorjusele üle
kaharendile XIX sajandi 50-ndate aastate al-
gu (1851-1852).

Saarde kihelkonnas muudeti olusorra ma-
jaga karmemas osas se, et mõisad sagedasti

⁵³ Eesti NSV ajalugu I vol., lk. 608.

⁵⁴ E. NSV RAKA, p. 1281. nim. 2, 1.-ü. 4, lk. 44.

⁵⁵ Samas, lk. 45.

peremehi vahetard, kinas on pinnas suuremalt
jaolt alla kerkunud, kolmandas ja suuremas
paigas onitus valdade kiltustamine. Nii koos-
nes Põti vald kahel lahus olevast osast, samu-
ti Kilingi, mis oli pealegi 30-40 km pikk. Põlu-
pojad pidid hoolimata kaugusest mõias korra-
linult lool käima. Arvestamata jäeti ka veel
süd päevad, millel loodudine laastuste tõttu
põlud võimalik töötada nagu päeva.⁵⁶

Talurahva arvu dünaamikat saades
sami me jälgida ajavahemikul 1816-1858,
kuna nagu alpsel oli juba öeldud, on kirge-
loenduste andnud Saarde kihelkonna kohta
säilinud alates VII kirgeloendusest.

Talurahva arvu dünaamika jälgimiseks teo-
me ära kolm tabelit. Tabelis 1 on kirgeloen-
duste paupa ära näidatud talurahva arv
üsnaktes mõiates ja lörves kihelkonnas kokku,
kuijuures eraldi on näidatud ka meste ja
naine arv. Tabelites 2 ja 3 on ära toodud
talurahva arvu dünaamikat näitavast on-
deastol: tabelis 2 alusindeastol ja tabelis 3 ahet-
indeastol. Alusindeaste puul on alluses (1)
kõetud VII kirgeloenduse aegse talurahva arv,

⁵⁶ Pärnuna, lk. 504.

nüliga on jagatud iga järgneva loenduse aeg-
se talurahva arv. Nüüis saame me alusand-
ete abil ülevaate sellest, kuidas talurahva arv
on muutunud võrreldes VII loenduse aegse talu-
rahva arvuga. Selles aga, et paremini jälgida
üsnähte loenduste vahelagadel toimunud muu-
datusi, on tabelis 3 ära toodud ahelinde-
ksid. Ahelindeksid saame me iga loenduse aeg-
se hingede arvu jagamisel selmise loenduse aegse
hingede arvuga.

1816. a. eli Saarde kihelkonnas talurahvast
2931 hinge, 1858. aastaks juba 6143 hinge. Ke-
ga kasvab talurahva arv ajavahemikul 1816
kuu 1858 endas kui kahekordseks. Nastavad
indeksid on:

	VII hinge loendus	1826. a hingeloendus	VIII hinge- loendus	IX hing- loendus	X hinge- loendus
alusiindeksid:	1	1,18	1,47	1,86	2,10
aheliindeksid:	1	1,18	1,27	1,27	1,12

Sellest näeme, et talurahva arv Saarde
 kihelkonnas on kasvanud ühtlalt, järjepide-
valt ning suhteliselt väga suure tempoga kogu
vaadeldava perioodi vältel.

Kui võrrelda talurahva arvu dünaamikat
Saardes talurahva arvu dünaamikaga ko-
gu Eesti rahva arvu dünaamikaga, siis näeme, et eri-
arvused on küllaltki suured. Nastavad alus-

indeksid 1858. a. olid:

Eestimaa kubermangus — 1,34⁵⁷
Saarde kihelkonnas — 2,10

Kui puutub näinutise mõistmise, siis nende arvulised näitajad ühtivad põhjoosetis koogu kihelkonna keskmisega. Peaaegu kõigis mõistatistes on talurahva arv kahanenud enam kui kaheordluse. Kõnnungal mõistatel on erandis, olud Pati, Neltveti ja Kärne mõistad, kus talurahva arvuline kasvamine on võrreldes kihelkonna keskmisega olud mõnevõrra moodum. Vastavol alusandmeid on järgmised:

	VII kinge- toendus	1826. a. hin- geloendus	VIII kinge- toendus	IX kinge- toendus	X kinge- toendus
Pati	1	1,12	1,31	1,65	1,85
Neltveti	1	1,15	1,14	1,64	1,86
Kärne	1	1,20	1,45	1,73	1,95

Sil näeme, et kuigi võrreldes Saarde kihelkonnas keskmisega on need mõistatistes talurahva arvuline kasvamine olud tõepoolest moodum, siiski on see olud ka need mõistatistes tunduvalt suurem kui Eestimaa kubermangus tervikuna.

Kui nüüd vaadelda arvu dünaamikat ühest hingeloendusest teise, siis näeme, et ajavahemikul

⁵⁷ J. Vaktre, Hingeloendused Eestimaa kubermangus 1482-1858, lk. 432.

Paluakawas

Table 1.

	1811			1816			1826			1834			1850			1858		
	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
Saarde																		
Kirikumõis	23	-	-	25	24	49	33	43	76	39	54	93	43	55	98	54	62	116
Jäärja	332	-	-	334	339	723	386	443	829	531	630	1161	699	850	1541	768	892	1660
Neltneti	282	-	-	302	322	624	343	376	719	402	428	830	500	543	1043	558	626	1184
Kärse	146	-	-	123	129	252	142	161	303	174	202	376	203	233	436	228	265	493
Pati	196	-	-	209	240	449	245	256	501	284	306	590	363	330	743	398	434	832
Kilingi	231	-	-	242	310	552	311	329	640	415	470	885	505	591	1096	568	683	1251
Saiksaare	122	-	-	136	146	282	148	162	310	171	196	367	246	249	495	300	307	607
Kokku	1302	-	-	1371	1560	2931	1608	1740	3378	2016	2286	4302	2559	2901	5460	2874	3269	6143

Pulurakva arvuline liikumine
(alusindeksid)

Tabl 2

	1816	1826	1834	1850	1858
Saarde kirikumõis	1	1,51	1,88	2,10	2,4
Jäärja	1	1,15	1,60	2,14	2,29
Valtoeti	1	1,15	1,17	1,67	1,86
Kärnu	1	1,20	1,45	1,73	1,95
Poti	1	1,12	1,31	1,65	1,85
Kiliagi	1	1,15	1,60	1,98	2,26
Laiasaare	1	1,09	1,30	1,72	2,15
Konku	1	1,18	1,47	1,86	2,10

Palurakva aureoline liikuvahe
(ahelindlaad)

Label 3

	1816	1826	1834	1850	1858
Saarde kirikumõis	1	1,51	1,22	1,05	1,18
Järvja	1	1,15	1,40	1,33	1,07
Võlveti	1	1,15	1,15	1,25	1,15
Kärre	1	1,20	1,24	1,16	1,13
Pati	1	1,12	1,18	1,26	1,12
Kilingi	1	1,15	1,38	1,24	1,14
Laiasaare	1	1,09	1,18	1,35	1,23
Kokku	1	1,18	1,217	1,217	1,12

VII loendusest 1826. a. loenduseni on kogu kihelkonna karmuindeks 1,18. Seda karmas talurahva arv selle ajavahemiku jooksul (10 aastat) 18 %. Kõige suurem on karmuindeks olnud Saarde kihikonnas - 1,51, talurahva arv karmas seal slega 51 %. Pärast enam on talurahva arv karmunud ka Kärsa mõisas, 20 % - karmuindeks 1,20.

1826. a. kihikloendusest kuni VIII kihikloenduseni on talurahva karmuindeks olnud 1,24, kuga suurem kui ulmal perioodil, kuigi vaadeldav periood on lühem (8 aastat). Kõige enam on talurahva arv sel perioodil karmunud Jäärga mõisas karmuindeks 1,40, slega 40 % ja Kilingi mõisas, karmuindeks 1,38, slega 38 %. Pärast väiksem on talurahva arvuline karm olnud Nõlveti mõisas, karmuindeks 1,15, slega ainult 15 %.

Ajavahemik VIII kihikloendusest kuni IX kihikloenduseni on vaadeldavatest perioodidest kõige pikem, hõlmates aastad 1834-1850. Olulisi näeme, et sel ajavahemikul on talurahva karmuindeks kogu kihelkonna kohta olnud ainult 1,24, slega sama suur kui ulmal perioodil, mis oli aga poole lühem kui vaadeldav periood. Võttes taas kihelkonna mõistates on karmuindeks antud perioodil koguni väiksem kui

elaval perioodil: kui 1826-1834 oli talurahva arv kasvunud Saarde kihikunniõias 22%, kasvutuleks 1,22, siis 1834-1850 ainult 5%, kasvutuleks 1,05. Yäoja mõias on vastavad näitajad: 1826-1834 40%, kasvutuleks 1,40 ja 1834-1850 33%, tuleks 1,33. Käru mõias 1826-1834 24%, tuleks 1,24 ja 1834-1850 16%, tuleks 1,16. Kilongi mõias 1826-1834 38%, tuleks 1,38 ja 1834-1850 ainult 24%, tuleks 1,24.

Lõpetust võib see siis tingitud olla, et talurahva arvuline kasvamine teinud sel perioodil tunduvalt aeglasevalt kui tiitel vaadeldavatel perioodidel?

Kuusa pagud tolleajased demograafilised protsessid on üsnagi tihedalt seotud ilmastikuoludega, mis tuleb ka arvestada juhul vast ette põhjust otsida sellest valdkonnast. Ilmastikuoludest oleneb ju täielikult saagikus ja jätkuvus ka ne, kes rahval oli midagi toidulauale panna või mitte. Enalduse ja näljaga kaasnes sagedi ka mitmete haiguste laiem levik, mis põhjustas maaeste suurt suremust.

Harahemial 1834-1850 olidki ilmastikuolud üpris halvad. 1832. aastast kuni 1841 aastani oli 10-aastane periood, kus ühelgi aastal saak pole üll rahuldava, küll on aga 4

halva saagi ja 2 ikaldusaastat.⁵⁸

Eriti raskes aastas ootus veel 1844. a. Narjase ja pehme kevade järel harras jaanipäeva all laaravatult sadama. Vahelpõdamatu võhma tõttu langis ruus maha, saunuti lina ja su-
violi ei saanud korralikult koristada. Kõik heinamaad kiidid vees all ja hein oli saunuti lõplikult kaotatud. Yriol tulid üle kollaste ning suur kineperon maha oli kui mure. Alles septembri algul jäi vihm järelle ning talu-
pojad said põllule minna. Muid tulod aga kõigepealt mõisatööd ära teha, Nii võis veel kuni oktoobri lõpuni näha talu-
poegi nurvilja põldudel vilja koristamas. Väilvilja paljud talupojad üldse ei jõudnud-
ki teha.⁵⁹ Ka 1845. a. ootus talurahvale raskes aastaks. Eelmise aasta ebahäestunud saagi tulemusaks oli toidupuudus, mis mison-
gates painades sedavõrra tõusis, et inimesed surid nälga. Pärnumaal ei olnud õnnaks asi nii halb, kuna Saaremaal oli viljasaak õnnestunud ja sealt saati Pärnumaale vilja müügis. Põlva- ja mõnugaan linasaak

⁵⁸ J. Vahur, Haastikuoludest Eestis, lk. 148.

⁵⁹ ENSU RAHA, p. 1281, nim 2, 1.-ii. 4, lk. 21.

andrid naha vilja osmises. Väljahädale li-
sandus veel ka loomataud ja diskuteeriaepi-
demia. Saarde kihelkonnas nõudis epidemia
kõrge kohale shveidi Pate ja Nolluete mõisa-
test.⁶⁰

Eelpoolloodust nägime, et need aastad olid
kõige Eede, kalhulgas ka Saarde kihelkonna
talurahvale majanduslikult väga raskesti
aastaks ja see olukorda pidurdas ta-
lurahva arvu kasvu.

Ajavahemikul IX hingeloendusest kuni X hinge-
loenduseni (1850-1858) on talurahva arv
kasvunud kõige Saarde kihelkonna kohta
1,12, seega talurahva arv kasvas selle perioo-
di vältel 12%, mis on antud lühikese aja-
vahemiku kohta küllaltki palju. Kõige koh-
tem tõusis talurahva arv Laisaare mõisas,
1,23 korda ja kõige vähegi Jäärja mõisas,
1,04 korda. Kuna talurahva arv selle lühi-
kse perioodi vältel üha kiiresti on kasvanud
võib arvata, et need aastad olid kihelkonnale
majanduslikult head või vähemalt rahulda-
vad.

Talurahva arvulist olukorda näitavad indeksid seel

⁶⁰ EUSU RAKA, f. 1281, nim 2, 1-ü. 4, lk. 23.

jälgides näeme me rahvaarvu kasvut kiire-
vusi ei ajajärundel ja eri piirkondades ürg
maale siid suuaoahel võrrelda. Sellist teile
aga ka kiinus arengu põhjuste kohta.

Ene aga kui kiinaa nende põhjuste juur-
de, mis tingisid talurahva arvu sellis kiire
kattu Saarde kihelkonnas vaatlustne me out
talurahva soolist koodist Saarde kihelkonnas.

"Rahvastiku sooline koostis on üs tähepsamaid
demograafilise arengu avaldusi. Sellist, milline
on meeste ja naiste arvuline suhe, oleab olu-
liis määrat rahvastiku taastooluine kui ka
rahvastiku kasendamisvõimalused materiaal-
se väärtuste tooluise sfääris. Optimaalses
võib pidada oluorola, mil kuni ja naise
on võrdult, nagu sda ka loodus on võrd-
leisil täpselt reguleeritud, korvates meeste
üldiselt suurema suremuse ja lühema elu-
ea sellega, et poisilapsi sünnis rohkem.
Kiinutel ajajärundel ja eri piirkondades
siis aga rahvastiku soolises koostis lundu-
poid kõikumisi nord ühes nord teies suu-
nas." ⁶¹

Saarde kihelkonnas saame me mõistate kau-

⁶¹

L. Vahre, Talurahva sooline koostis Eesti, lk. 160.

ja talurahva soolise koostise vaadeldes ajavahemikul 1816-1858. Saarde kihelkonnas oli kihelkonduste järgi talupõlgi järgmiselt:

VII	kihelkonduse ajal (1816.a.)	1371 meest ja 1560 naist
—	— (1826.a.)	1608 — " — 1740 — " —
VIII	— " — (1834.a.)	2016 — " — 2286 — " —
IX	— " — (1850.a.)	2559 — " — 2901 — " —
X	— " — (1858.a.)	2874 — " — 3269 — " —

Uudest arvudest näeme, et talurahva arv ajavahemikul 1816-1858 kasvas 109,5%. Naiste arv kasvas samal ajal samuti 109,5% kuna meeste arv aga 109,6%. Lõnga sinult 0,1% võrra kohale nii naiste arv ning tegelikult võib sel perioodil lugeda meeste ja naiste arvu kasvu võrdseks.

Kogu vaadeldaval ajajärgul on meeste absoluutarv naiste omast väiksem olnud.

1816-1826.a. kasvas meeste arv 17,2% ja naiste arv 13,4%. Nii ühtas sel perioodil meeste arvu kasv tunduvalt naiste arvu kasvuga.

1826-1834.a. ühtas aga naiste arvu kasv tunduvalt meeste arvu kasvuga: meeste arv kasvas sel perioodil 25,3% kuna naiste arv samal ajal aga 29,1%. Kahel järgneval perioodil võime lugeda meeste ja naiste arvu

kaasvõimevõime võrdus. 1834-1850. a. mehed 26,8% ja naised 26,9% ja 1850-1858. a. vastavalt 12,2% ja 12,6%.

Pärsmaa ülevaate saamiseks seadest probleemidest teame ära tabeli 4, mis näitab meeste arvu iga 100 naise kohta kõigis saarde kihelkonnas mõistates 1816-1858 aastani. Tabelist näeme, et 1816. a. ühtas saarde kihelkonnas meeste arv naiste arv ainult saarde kihelkonnas. Kõigis teistes mõistates ühtas naiste arv tunduvalt meeste arv; seda eriti Kihelkonna mõistas, kus iga 100 naise kohta tuli ainult 78 meest ja Põlvi mõistas, kus iga 100 naise kohta tuli 84 meest. Kihelkonnas tõrjuna tuli iga 100 naise kohta ainult 85 meest.

1826. aastaks on meeste arv iga 100 naise kohta saarde kihelkonnas tõrjuna mõningal määral tõusnud, ainult 85-lt 91-ile. Kõige rohkem on meeste arvuline suhe kasvanud just seadus mõistates, kus ta 1816. a. oli kõige madalam, s.t. Kihelkonna mõistas 48-95 ja Põlvi mõistas 84-96. Saarde, Vellveti ja Kärse mõistates on meeste arv 100 naise kohta aga üldi vähenenud: Saarde kihelkonnas 104-44, Vellvetis 94-91 ja Kärse 95-88.

1834. aastaks on meeste ja naiste suhe

Meeste ja naiste suhe saarde kihelkonnas
talurahva seas (naine arv 100 maise kohta)

tabel 4

	1816	1826	1834	1850	1858
Saarde kihelkonnas	104	77	72	78	87
Järvja	85	87	84	82	86
Vallaste	94	91	94	92	89
Kärse	95	88	86	87	86
Pati	87	96	93	98	92
Kilingi	78	95	88	86	83
Laiasaare	91	91	87	99	98
Kokku	85	91	87	88	88

jällegi langenud 91-84-le, ületades aga vähe-
 sel määral siiski 1816. a. suua (85). Nüste arv
 rga 100 nais kohta on vähenenud kõigis
 kihelkonna mõistes väga arvatud tõttu
 mõis, kus see on tõusnud 91-94 saavutades
 1816. a. taset. 1850. aastal on nüste ja
 naiste suhtarv kogu kihelkonna kohta tõus-
 nud võrreldes 1834. aastaga 87-89, kuga
 väga väheisel määral jäädes samaks (89)
 kuigi vaadeldava perioodi lõpuni 1858. aas-
 tal.

Võrreldes 1816. aastaga on nüste suhtarv
 1858. aastal väga väheisel määral kasva-
 nud (85-89). Kasvanud on see suhtarv ka
 kõigis kihelkonna mõistes väga arvatud
 Saarde kihikonnas (104-84) ja Kärse mõis-
 sas (95-86).

Võrdlustame nüüd veel nüste ja naiste su-
 het Saarde kihelkonnas vastava suhtega Rap-
 la kihelkonnas.⁶²

	1816	1826	1834	1850	1858
$\frac{M}{N}$ Raplas	95		94	89	91
$\frac{M}{N}$ Saardes	85	91	87	89	88

⁶² A. Koran, Valturahva sotsiaalne struktuur Rapla
 kihelkonnas, lk. 18.

Sii näeme, et nii 1816. aastal kui ka 1858.a. on Saarde kihelkonnas mehi iga 100 naise kohta olnud väheem kui Rapla kihelkonnas. Kui aga Rapla kihelkonnas on meeste suhtarv 1858 aastaks langenud (95-91), siis Saarde kihelkonnas on see hoopiski tõusnud (85-88).

Põhjus, miks meeste suhtarv on ikkaagi jäänud nii madalaks võib olla neerutite võtmine. Samuti tuleb põhjusi otsida ka eri sugupoole suhted sündimuses ja suremuses.

Erivahemikul 1816-1858 on Saarde kihelkonnas (austlasekaardimägede andmete järgi) meeste ja naiste suhe sündimuses olnud 103 meest 100 naise kohta, mis ongi mõningal määral madalam tavaliselt kehtivast suhtest 105 meest 100 naise kohta.

„Kõige laiemas laatus võitluses olude kahvaarv muutumine kahesuguste nähtuste kogumist. Esimese moodustab rahvastiku loomuliku muutumine, s.o. rahvaarvu kasv või kahahemine loomulikult (looduslikult) tül, sündimise ja suremise tulemusena. Kogu määra ja inimkonna ulatuses ongi ainuüksi see rahvaarvu dünaamika määravaks. Vaadeldes aga teatud kindla territooriumi, näit. ühe maa demograafilisi protesse, tuleb tunna arvesse

rahvastiku sotsiaalne muutumine, peaaegu-
lõult rääne e. migratsioon.⁶³

Nii loomulik kui ka sotsiaalne muutumi-
ne on tingitud väga erinevaid põhjustest, millede
väljaulgitamine ongi demograafilise uurimis-
töö eesmärgiks.

Antud töös on talurahva arvu dünaamika
uurimisel allikmaterjalina kasutatud kirjelde-
duste andmeid, mis kajastab väga rahvastiku
loomuliku muutumise järgimises osutavad eka-
piisavalt. Saame ne kirjelenditest teada
ju ainult seda, kes meestest on kahe looduse
vaheljal surnud ja kui palju poisilapsi on
kahe looduse vahel sündinud. Märkitud on
ainult need sündid, mis sündinud elas vähe-
malt järgmise kirjelenduseni.

Pärsimaid andmeid sündide, surmajähte-
miste ja abiellumise kohta annavad naise-
te koguduste metrikaraamatud. Nii on
ka antud töös talurahva loomuliku juurde-
kasvu paatlemisel saarde kihelnokas ka-
sutatud Saarde luteriuse koguduse metri-
karaamatuid. Kõnusi tuleb siin see, et
kirjelendite ja metrikaraamatute andmed

⁶³ L. Vahtre, Kirjelendused Eesti maa kubermangus 1782-1858,
lk. 394.

lavaliselt ei lange kohan, kuna kirgeloendide koostamisel on aluseks olnud kihelkonnad või haldusliku ühik, aulnikuammatute peale aga kehtinud ühik. Nende piirid olid üldiselt kuni tunnetuslike lähedused, päris täpselt siiski kunagi ei ootunud. Näiteks võis üks mõis halduslikult olla ühes, kiriklikult aga teises kihelkonnas.⁶⁴ Eriüksusi andavate muundab ka see asjaolu, et arvestatud on ainult luteri usu kuuluvad talurahvast.

Kuni XIX sajandi 40-ndate aastateni ei lohinud see asjaolu eriti segada, kuna teismelised moodustasid siis ainult vähehaaval. 40-ndate aastate keskil algas aga rändamine vene õigeusu, mis võttis kohalt kiidatava suure platus. Nii on ka Saarde aastatel 1845-1848 vene õigeusu rändunud H. kruusi poolt loodud andurite järgi 1741 inimest, neist nubi 405 ja naise 836. See moodustas aga ligikaudu 1/4 taluajast Saarde kihelkonna rahvaruumist.⁶⁵ Nii võime me luteri usu koguduse aulnikuammatute andmeid Saarde kihel-

⁶⁴ P. Vabre, Kirgeloendused Eestimaa kubermangus 1782-1858, lk. 134.

⁶⁵ H. Kruus, Rahvaruum väärinime Lõuna-Eesti XIX sajandi 40-ndail aastail, lk. 374.

koraga kohta kasutada tegelikult ainult kuni 1845. aastani. Kuna andmed ei ole kogutud aga teadeldava perioodi lõpuni, s.t. kuni 1858. aastani, siis loetakse need andmed tabelis 5 ja joonises 1 ja 2 niisiis ka ära. Kuigi need andmed ei hõlma enam kihelaonna rahvastiku teravilja, vaid ainult ühe osa sellest, kajastavad nad siiski suures määral üldise rahvaarvu loomuliku muutumise protsessi.

Tabelis 5 on ära toodud kihelaonna matute põhjal andmed sündimise, sündimise ja suremise ning ühe kohta laenu kihelaonnas 1816-1858. Laenu andmete põhjal on koostatud ka joonised 1 ja 2. Lähemalt neist andmetest vaatlamine ühel, mis sõltub otseselt sündimusest ja suremusest.

Vaadeldes iivet ajavahemikul 1816-1826 näeme, et erimesel juhul madal (1816-1818) on iive olud küllaltki madal ja seda just tänu ühe suure suremusele, eriti 1814. ja 1818. a. Tänu sellele on iive tunduvalt tõusnud ning püsinud enam-vähem sellisena kuni 1823. aastani, mil ta on jälle langenud ja alles 1824. a. negatiivne (-35), s.t. et suremus ületas sel aastal tunduvalt sündimuse. 1826. a. on iive olud aga koguni

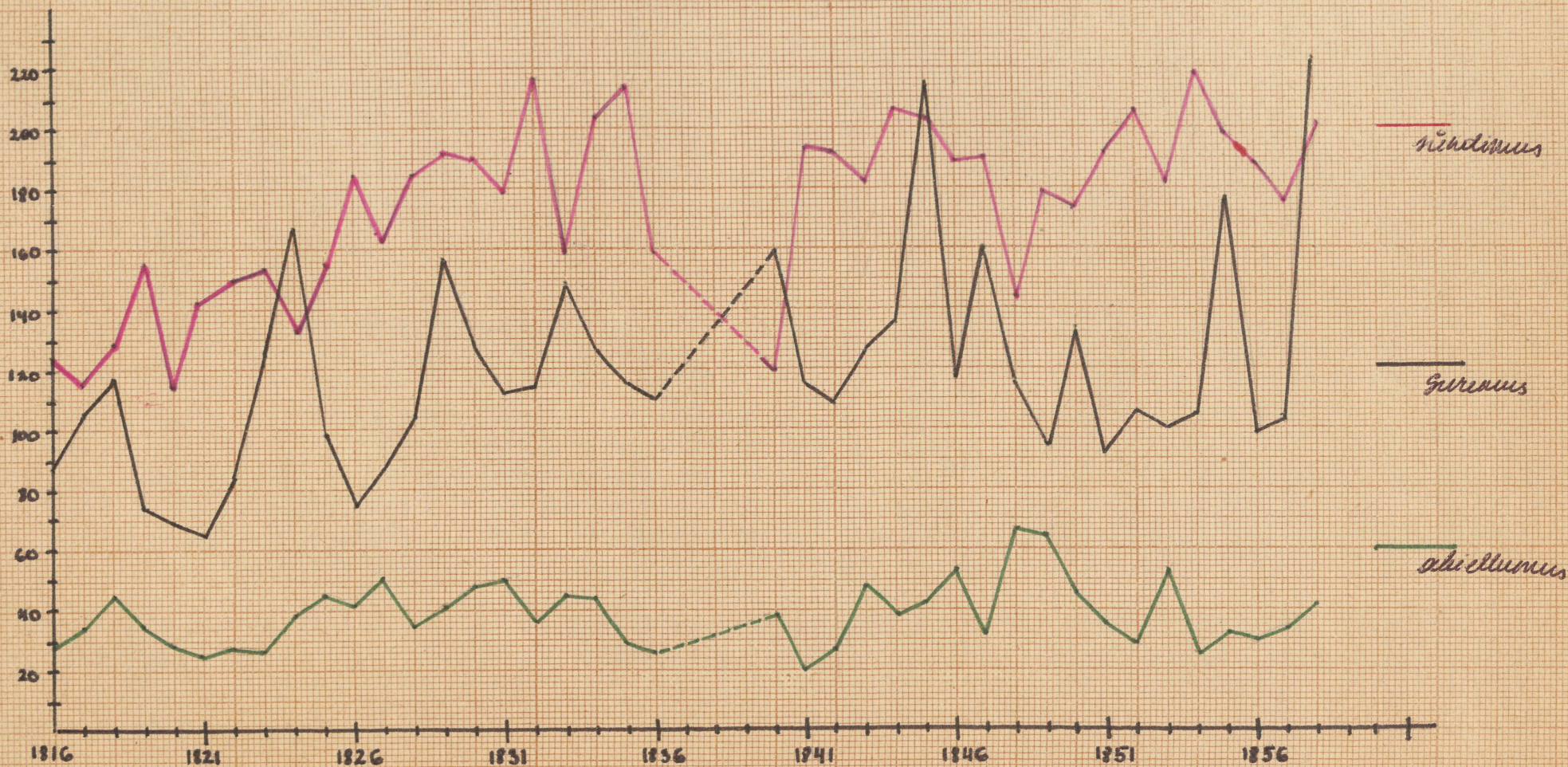
tabel 5

		siadland			siadland			
aasta	abill	poisse	tiedruuid	kokku	muhi	kois	kokku	ioe
1816	29	68	54	122	44	43	87	35
1817	34	58	56	114	52	52	104	10
1818	45	44	55	129	64	52	116	13
1819	35	45	82	154	35	38	73	84
1820	29	64	69	133	31	38	69	64
1821	26	80	62	142	29	35	64	48
1822	28	68	82	150	38	45	83	67
1823	22	82	41	153	70	55	125	28
1824	39	41	61	132	80	87	167	-35
1825	45	87	69	156	48	50	98	58
1826	41	85	99	184	33	40	73	111
1827	46	88	74	162	37	50	87	45
1828	34	89	95	184	56	48	104	80
1829	41	88	103	191	81	76	157	34
1830	48	83	107	190	53	74	127	63
1831	50	94	84	178	53	58	111	67
1832	57	101	115	216	49	65	114	102
1833	45	92	66	158	71	78	149	8
1834	44	96	108	204	62	65	127	74
1835	29	124	87	214	59	56	115	99
1836	27	75	84	159	68	42	110	49
1837	—	—	—	—	—	—	—	—
1838	—	—	—	—	—	—	—	—
1839	—	—	—	—	—	—	—	—

aasta	aerial	Sündinud			surnud			ühe
		poiss	lühiruumid	koos	kuhi	raim	koos	
1840	38	61	59	120	40	69	159	-39
1841	20	93	100	193	63	52	115	68
1842	27	95	97	192	53	55	108	84
1843	48	88	94	182	62	63	125	54
1844	38	100	106	206	61	74	135	41
1845	42	99	104	203	3	112	215	-12
1846	53	95	94	189	65	52	117	42
1847	32	100	90	190	49	81	160	30
1848	66	80	64	144	59	58	117	27
1849	64	89	90	179	54	38	95	84
1850	45	88	85	173	68	65	133	40
1851	35	103	89	192	47	45	92	100
1852	29	98	108	206	51	54	105	101
1853	53	91	90	181	48	52	100	81
1854	26	121	97	218	47	57	104	114
1855	32	104	95	199	100	77	177	22
1856	30	110	79	189	47	49	98	91
1857	33	74	102	176	52	50	102	74
1858	41	106	95	201	107	116	223	-22

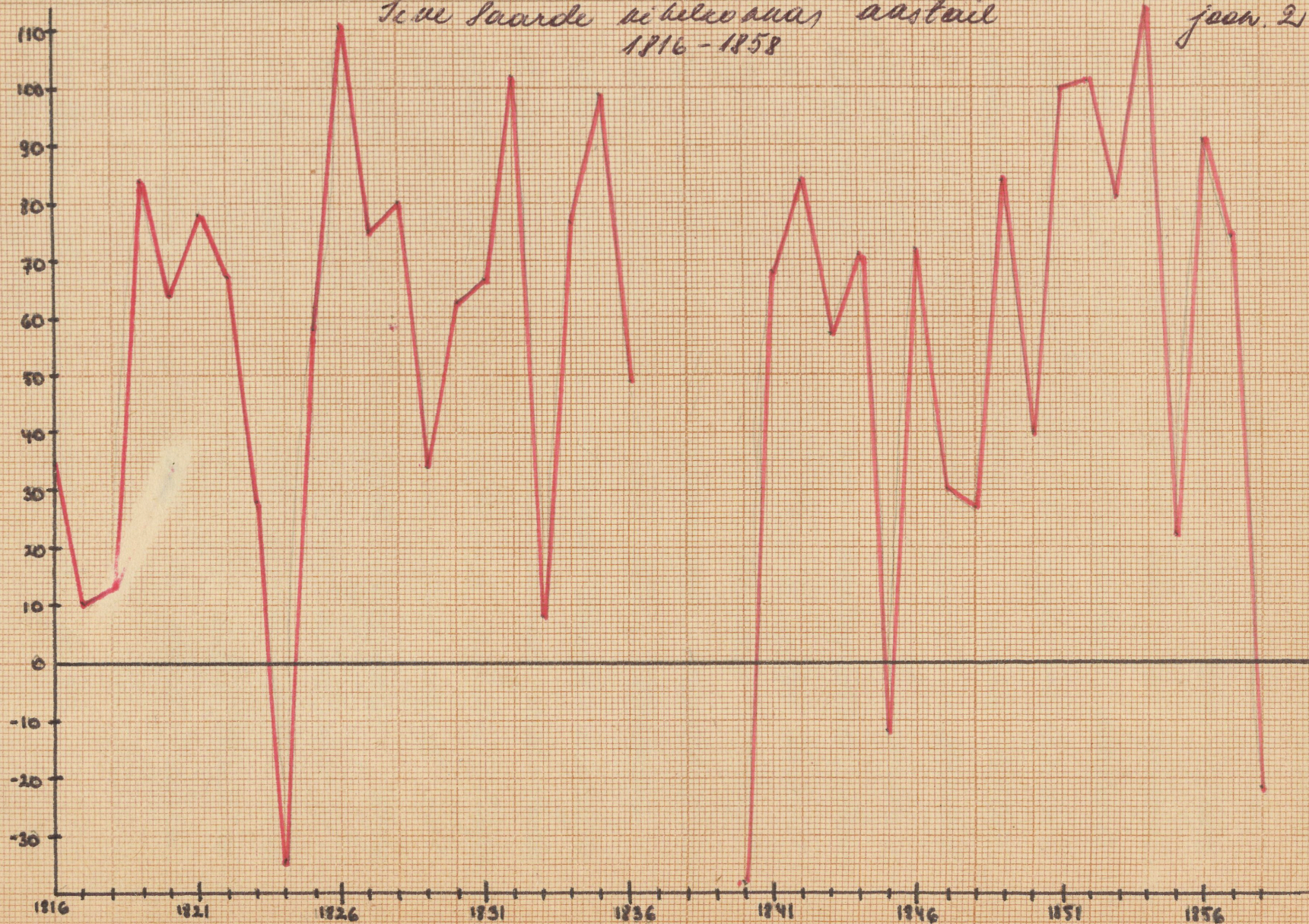
Alieellumus, suremus ja nändimus laarde
kikelkonnas 1816 - 1859. a.

joon. 1

Teve Saarde ni helvamaa aastail
1816 - 1858

joon. 2

saadeldava perioodi ulatus üs kõrgele, nimelt 111. Se, et Saarde kihelkonnas 1824. a. oli ühe negatiivne, 1826. a. aga väga kõrgel ulatuses, kuna sodata mõis just vastupidist. Nimelt oli 1824. a. küllaltki mõeldav ilmastikuoludega⁶⁶, 1826. a. aga vastupidi ebasoodus: „kuumuse, põua ja osaline maldum tagajärjel levinud mitmesugused epidemiad ja põhjustanud suure suremuse.“⁶⁷ Saarde kihelkonnas on oluhood aga vastupidised. Suur on suremus olnud just 1824. a. (167 inimest) ja madal 1826. a. (73). Kõhjus ei ole ka Saarde kihelkonnas kroonikas mainitud neid põhjusi, millest tulenes nii suur suremus 1824. a. Lühiaarvamatutest näeme siiski, et viti kõrge on suremus olnud just talvekuudel – jaanuaris, veebruaris, märtsis. Luga võib arvata, et paljud inimesed surid mitmesuguste külmetushaiguste tagajärjel, kuigi 1824. a. talv ei olnud viti külm.

Hjavahemikul 1826-1836. a. on ühe kõige kõrgem olnud 1832. aastal ja seda tänu sellele, et kindinuks sel aastal on olnud üpris

⁶⁶ J. Nahtre, Ilmastikuoludest Eesti, lk. 93.

⁶⁷ Samas, lk. 95.

suur (216). Põhjus võib sin olla see, et ahilennuste arv on alarvadel aastatel, just 1830, 1831 olud suurem kui muudel. Sibe tõu-
nole 1832. a. on järgneud aga kobe ka lau-
gus. 1833. a. oli iive saarde vihelakonnas vi-
malt 8, kuna surmatus oli küllaltki suur
(149).

Perioodil 1836-1846 on iive kõige madalam
olnud 1840. a. Sel aastal on iive olnud
negatiivne, laagides -39. ii, olles ühtlasi kõi-
gi madalamas iivas kogu vaddeldava
perioodi vältel üldse. Kuna see aasta oli
majanduslikult raske aastaks on siidomus
olnud väike ja surmatus suur. Saarde vihel-
konnas sel aastal surmud siimestest on 33%
mõnend jällegi talvel - jaanuaris, veebruaris,
märtsis külmushaigustesse, kuna talv kestis
sel aastal kaua ja oli üpris käre.⁶⁸

Sibeõver, mis vahetpid oli tõusnud saaru-
tades kerkmise taseme on uuesti langenud
1845. aastaks, olles jälle negatiivne (-12). See on
ka arusaadav, sest 1845. a. oli majandusli-
kult eriti raske aastaks. Eelmise aasta saak
oli halbade ilmastikuolude tõttu täieliselt nur-

⁶⁸ J. Vahre, Ilmastikuoludest Eesti, lk. 104.

juured ja müüd algas tõeline nälgjahäda.⁶⁹ Sarnuti võttid sel aastal laia ulatuse ka mitmesugused haigused, eriti düsenteria. Viisiri Saarde kihelkonnas augusti-septembris düsenteriaosse mulliraradamatult andmete järgi 56 inimest, keda 26% sel aastal surand inimestest. Saarde kihikukroonaras mainitakse selle aasta kohta järgmist: „Käda-
del polnud sel aastal lõppu — algas düsenteriaepidemia, mis rga päev shorrid nõudis, ka Saarde kihelkonnas levis see epidemia, eriti Pati ja Nolluete mõisates, kuid sin ei olanud ta mitte nii shoritekohke kui mujal (Kuga, Halliste, Karas, Vändra, Paitu). Seda just tänuv kõrva v. Strugaile, kes alles ajas talupöegade jaoks arsti kutus.⁷⁰ Siit paistab eriti selgesti, et talurahva suur suremus oli tingitud eriti just arstiaabi täielikust puudumisest.

Järgnevat aastaid muu vaadeldava perioodi lõpuni enam lähemalt ei vaatles, sest mulliraradamatutest saadud andmed ei kajasta enam kogu kihelkonna rahvas-

⁶⁹ EDSU RAHA, f. 1281, nim. 2, s.-ü. 4, lk. 22.

⁷⁰ Samas, lk. 23.

tikku.

Kuna meeste loomuliku juurdeastu saame me jälgida ka hngeloendusandmete eadi põhjal, siis loame siinastal vastavad arvud, mis on madud hngeloenditist, ka ära.

aastad	hindis peislapi	sure mehi	iive
1816 - 1826	495	218	277
1826 - 1834	429	100	329
1834 - 1850	1013	489	524
1850 - 1858	540	221	312
kokku	2477	1035	1442

1816. a. elas hngeloenditist järgi Saarde viiklaoraaas 1371 mees, 1858. a. aga 2874 mees. Siit näeme, et meeste arv oli 1858. aastal kasvanud 1503 mehe võrra. Bruestades tõimalikke ebatäpsusi andmete võrre võrre, et meeste arvuline juurdekasv on toimunud põhiliselt ainult loomuliku juurdekasv teel.

Kui vaatame rahvaarvu loomuliku muutumise üldse, siis oli sellel ajastul saame üldiselt kõrge rändumus, seda eriti talurahva hulgas. Samas oli aga suurem väga suur. Elpooletoodust võrre järeltada, et suurem võtlus kõrgepealt magisusest, s.t. teit-

lusoludest ja saanti mitmesuguste haiguste
ning epidemiate tõttu.

Saadeu ja saarehagusi võib peadada
kõikolistas õnnetuses. Su aga, et need elubi-
lised õnnetused tõid saasa maaleaastana
marmile suurenenud ja tema niidimise lan-
guse, on solvamae saduspärane, mis taan-
tas, et mõni peadaale surve ole muutunud
si talumatus, et see kaenas ohustama ju-
ba lootlike jõude andid, xst na toorjastlase
mõisa kogu majapidamise baarus talu-
pojal ja tema talul.⁷¹

Jälgitud talurahva arvu loomuliku
muutumisest, st. iivet ja selle muutumise põhja-
ri Saarde kihelkonnas, vaatleme nüüd ka
rahvaarvu muhtaselist liikumist Saarde
kihelkonnas. Rahvaarvu muhtaselist muu-
tumist Saarde kihelkonnas antud ajajär-
gul või põhjustada Naurutis võtmine ja
2) ismianne või väljaränne kihelkonnast.

Kingeloendites on ära märgitud kõik
need noormehed, kes on võitnud naurutis,
kusjuures juurde on märgitud ka nauru-
tisarvõtmise aasta. Kingeloenduste andme-
te järgi võeti nauruteid Saarde kihelkon-
nast järgmiselt: 1816. a. —, 1817. a. —,

⁷¹ J. Kake, Rahulused ja reformid, lk. 187.

1818. a. - 3, 1819. a. - 5, 1820. a. - 9, 1821. a. - 1, 1822. a. -
 1823. a. - , 1824. a. - 5, 1826. a. - 1, 1827. a. - 5, 1828. a.
 14, 1829. a. - 6, 1830. a. - 4, 1831. a. - 16, 1832. a. - ,
 1833. a. - 5, 1834. a. - 1, 1835. a. - 9, 1836. a. - 8, 1837. a.
 2, 1838. a. - 9, 1839. a. - 12, 1840. a. - 9, 1841. a. - 1,
 1842. a. - 4, 1843. a. - 1, 1844. a. - 8, 1845. a. - 2,
 1846. a. - 8, 1847. a. - 12, 1848. a. - 5, 1849. a. - 9,
 1850. a. - 10, 1851. a. - 1, 1852. a. - 13, 1853. a. - 13,
 1854. a. - 33, 1855. a. - 26, 1856. a. - , 1857. a. - ,
 1858. a. - .

Kokku võeti 1816-1858. a. faarde kihel-
 konnast 273 mees. Kõige enam on meesu-
 tud võetud muudugi Krimmi sõja (1853-1856)
 aastail, kokku 42 meest. Kõik need see
 arv olid sulgi mehed, sest 1858. a. kange-
 leendis on märgitud, et 19 meesialust on
 end meesivõimustest vabaks ostnud.

Ka faarde viiskümnendal on see kajasta-
 mit leidnud: „kuigi see annab sõjaväelast kuu-
 gel — annab se ka meie kihelkonnas kas-
 uet tunda. Nii aasta jooksul* on kolm me-
 esivõimust olud, kga pool 10 meest 1000
 meesinge kohta.“⁴²

Lõpuks vaatame veel nimekirja teistest

* jutt on 1854. aastast.

⁴² ENSU RAHA, f. 1281, nim. 2, s. ü. 4, lk. 46.

kihelkondadest Saarde kihelkonda ning paral-
lelselt ka väjaraadet saardest teistesse
kihelkondadesse. Kihelkonnadid annavad
neil tähtsuse järgi andmeid:

aastad	teistest kihelkonda- dest juurde tulnud	Kihelkonnast ära läinud
1816-1826	48	16
1826-1834	168	55
1834-1850	173	138
1850-1858	65	29
Kokku	454	238

Siseraanne kihelkondade on ületanud
väjaraade 2/6 inimese võrra.

Nüüdse on Saarde kihelkonna kihelkonnadi-
tis kui kihelkonda harrandajatena kui ka
kihelkonnast välja händajatena nähtud
arvult mehi. On ka arusaadav, et just
võlalisel mehed olid kokku liitunud.
Ollis saanud talunoha või tööl, s.t. kind-
lamale majanduslikule alusele, on nad
alles abiellunud ja paistab, et enam-
gi on naiste võttud ka sellist kihelkonn-
kust, kus nad peetuna jäid. Kui on
Saarde kihelkonda tulnud mehi eriti
XIX sajandi 20-ndate aastate lõpul Vänd-

naast ja Forst, vähemal määral ka Sud-
mest. Enamus neist on saanud endale talu-
kohad, kuna Laarde kihelkonnas, kui oli
üks suuremaid kihelkondli põrupalalt Eesti
põlde, oli kaba maad ilmselt piisavalt.

Seda kinnitab ka fakt, et kui 1816. a. oli
Laarde kihelkonnas 207 talumajapidamist,
kui 1858. a. oli neid juba 398. Seda on
talude arv ajavahemikul 1816-1858 kanna-
nud 1,8 korda.

Võib arvata, et osa kihelkondli hiserända-
puid on tulnud ka koos perekondadega,
kuna aga hingeloendite, elnise loenduse
andmeid nende kohta märgitud pole, kui
võib-olla ei ole ka märgitud, kes need
on mujalt kihelkondadest juurde tulnud.

Lõduselt pole talurahva arvu suhkra-
siline muutumine talurahva arvu dünaa-
mikaal Laarde kihelkonnas mõne avalda-
nud, kui enamvähem siisalt, kui kehi
on mujalt juurde tulnud (216), on veel
seeruti võtnud tal kihelkonnast lahunud
(273). Kui võib öelda, et talurahva
arv Laarde kihelkonnas on ajavahemi-
kul 1816-1858 kannanud ainult vähe-
sust juurdearvile, st. ühele.

IV peatükk.

Talurahva sotsiaalsed struktuurid.

Saarde perekonnas

Käesolev peatükk võib näetud töö puhul tunduda ületähtsena, sest töö põhikemäärgis oli talurahva arve dünaamiline ja selle põhjuste väljaselgitamine, talurahva sotsiaalse struktuuri muutub aegajaks hoopis teise probleemide valdkonda. Kuna hõlpsalt ei annavad talurahva sotsiaalse koostise kohta küllaltki olulisi andmeid, siis ei taha, et need andmed jääksid hoopis arutamata ja teoks nad riikohal ära.

Eesti talurahvas ei moodustanud XIX sajandi I poolel mingit homogeenset massi, vaid koosnes mitmetest eriolulistest sotsiaalsetest rühmitustest nagu taluperemehed, suhtond ja küdruvad ehk malarahvas, vabadruud ehk peprid ja mõniateenijad.

Kõike need talurahvaalaste ekspluateerimise küt-
amused. Kõik see peeti nende suurvahelise stu-
dendi n.ö. talurahvaalaste ekspluatatsioonide ning
sotsiaalse antagonismi võrraluse. Kuid need
taluperemehete kätte muutus rüas- ja popri-
raha ekspluateerimise rõõm sellest, kui suu-
rel määral taluperemehed said oma ma-
japidamisest endale kasu, kuid need talu rõ-
hurad ja tema aru aru aru aru aru aru aru
linni karmidad rõõmused. Sotsiaalse di-
fferentsiumide ja talurahvaalaste vaheliste
sotsiaalse vastuselede rühadele kõiis pa-
rallelselt kapitalismi elumise areamisega
fodaalse formatiooni kiires.⁷³

Talumehed

Kõige arvukama osa talurahvaalaste
sist moodustavad talumehed, kes jagunevad
kahes peamiseks rühmaks: pererahvaal ja
sularahvaal. Rahvas on nende täpse
püstitamine üsna raske, sest üsna osa ne-
dest oli rahu vahelisel positsioonil (pere-
mehe - perinevise sugulased, kaulapud jt.),

⁷³

J. Rahu, Rahulused ja reformid, lk. 97.

teine osa oli aga jällegi väga lähedal va-
ladikale. Siin kohal võib rohe märkida, et
kui VII, 1826. a. ja VIII kirgeloenduse andmed
saarde kihelkonnas ashta võrreldavad
ühten viiselt viistada pererahvast ja sulas-
rahvast, siis IX loenduse andmed on selles
suhtes küllaltki ebataiused ning X kirgeloen-
duse puhul pole üldse võimalik mingeid sot-
naalseid kategooriaid peale mõistatuste
eristada. IX kirgeloenduse ajal on talu-
des eraldi ära märgitud ainult peremees
(Wirt). Kui on 1850. a. kirgeloenduse puhul
pererahva hulga arvatud kõik peremehe
lähisugulased, kes elavad antud talus ja
kõm ülejäänud on liigitatud sulaskahva
kategooriasse. Suga on päris selge, et rea-
desse andmetesse tuleb rühmuda teatavate
suguvõrgustikega ja seoses sellega on siin
ka mingite kindlate järelduste tegmine
peaaegu võimatu.

Üldasolivate andmete põhjal oli 1816. a.
saarde kihelkonnas pererahvast 54,8% ja
sulaskahvast 36,2%, 1826. a. vastavalt 51,3%
ja 44,2%, 1834. a. aga 54,6% ja 39,3%.
1850. a. tulevad vastavad arvud koguni
39,4% ja 54,2%, mis tähendab, et sulas-

Puurahvas

tabel 6

	1811			1816			1826			1834			1850		
	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
Saare															
Kirikuküüdis	11	-	-	13	15	28	16	20	36	19	20	39	16	21	37
Jäärja	180	-	-	193	241	434	210	239	449	297	359	656	289	321	610
Võlvuti	149	-	-	165	223	388	177	191	368	175	190	365	191	160	351
Kärki	70	-	-	78	88	166	75	88	163	108	126	234	64	91	155
Pati	94	-	-	105	111	216	119	111	230	167	154	321	152	146	298
Kilingi	107	-	-	113	148	261	144	154	298	259	278	357	211	209	420
Laiasaare	67	-	-	53	56	109	90	80	174	97	108	199	155	142	297
Kokku	678	-	-	720	887	1607	831	883	1714	1122	1229	2351	1078	1090	2168

Pulaskuhoiras

tabel 4

	1811			1816			1826			1834			1850		
	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
<i>Saarde</i>	8	-	-	8	5	13	13	14	30	13	18	81	23	24	56
<i>kirikunüis</i>															
<i>Jäärja</i>	105	-	-	104	119	223	223	163	295	204	242	446	386	509	895
<i>Valtaeti</i>	94	-	-	106	66	142	142	181	334	191	200	391	281	360	641
<i>Kärse</i>	34	-	-	43	40	83	83	40	129	55	65	120	136	138	244
<i>Pati</i>	86	-	-	93	113	206	206	134	244	104	142	246	201	223	424
<i>Kilingi</i>	112	-	-	119	151	240	240	165	321	145	144	322	285	344	659
<i>Raksaare</i>	38	-	-	40	54	94	94	45	130	63	42	133	84	98	182
<i>Kokku</i>	480	-	-	513	548	1061	674	805	1482	743	916	1689	1366	1429	3125

rahva arv ühtlale tunduvale pererahva
arvu. Absolutaarsuses on siis sulaskahvast
3125 ja pererahvast ainult 2168. Kõnelema
töö autor arvab, et tegelikult oli sulaskahva
arv tunduvale väiksem, sed kindlasti moodus-
taard suure osa nina antud sulaskahvast
vabadikud, keda aga rahvas ei leidnud või-
malis antud tingimistest matemaatilise põh-
jal eristada.

Vabadikud

Ühes võimalikus põhiarvudes tolleajase Eesti
külas elid vabadikud ehk peopid. Vabadikud
elid talu ääremail elavad inimesed ke-
da nagu aastamulaseid ei pida and talu-
peremees aasta läbi ülal pidama, kuud
keda nad kibeirete põllutööde ajal tööle
palgata said. Oma põhilise elatuse harrasid
vabadikud mitte oma sellas liiga väikeselt
maalapikult, vaid peremehe juures või mõi-
sas päevatööl kütis.⁷⁴, kenesel elid vabadikud
väga kiire ja karmelt püüdnud talurahvaasht.
osa vabadikud ei erise and palga väikeste tar

⁷⁴ J. Kahu, Rahutused ja reformid, lk. 114.

lude pidajatist ja neid võidi lugeda nii talu-
nikuks kui vabadimees, osalt siid vabadimees
väga lähedased mõistatustele, osalt talu-
sulaskahvale. Selletu on ka vabadine val-
damisel hingeleandites nii mõnagi olema
lendi koostaja suvast.⁷⁵

Kui kiita niid pika tabelile 8, kus on ära
toodud vabadine arv Saarde kihelkonnas,
nii võib osalt üpris selgesti välja lugeda, et
see tabel vabadine tegeliku arvu Saardes ei
kajasta, eriti kui võrrelda teinudaga, et
vabadine arv XIX sajandi II veerandil kannas
väga tugevasti, seda kõrgelt absoluutselt
aga ka suhteliselt.⁷⁶

Kui absoluutselt vabadine arv 1816-1834 ongi mõ-
ningal määral kasvanud (87-110), siis suhteliselt
on nende andmete järgi vabadine arv koguni vä-
henenud. Niielt kui 1816. a. moodustasid vaba-
dme 3,0% kogu talurahvast, siis 1834. a. moodus-
tasid nad ainult 2,6%. On päris selge, et nia
nii mitmelgi pool hingeleandi koostaja pole vaba-
dike eraldi märkinud ja nii on nad ka
antud töös sattunud põhiliselt sulaskahva ka-
tegoria alla.

⁷⁵ S. Vahre, Talurahva sotsiaalsest struktuurist, lk. 205.

⁷⁶ Samas, lk. 207.

Maadikuu

tabel 8

	1811			1816			1826			1834			1850		
	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
<i>Saare</i>															
<i>kirikumõis</i>		-	-												
<i>Jäärja</i>	13	-	-	2		2	4	3	7						
<i>Valtoeti</i>	14	-	-	6	6	12				22	31	53			
<i>Kärsu</i>	3	-	-				3	2	5	7	8	15			
<i>Pati</i>	6	-	-		3	3				6	2	8			
<i>Kilingi</i>	1	-	-	1		1									
<i>Lainsaare</i>	12	-	-	37	32	69				13	21	34	4	3	7
<i>Kokku</i>	49	-	-	46	41	87	7	5	12	48	62	110	4	3	7

Mõisateenjad

Mõisateenjad on muust talurahvast hinged-
leendite andmetel täpselt valdatavad ning see-
pärast võib madud andmetega ka heopis jul-
gemalt opereerida. Naga me tabelist 9 näha
võime järele mõisateenjate absoluutarv 1816-1858
üldiselt muutumatuna. Kui 1816. a. oli mõisa-
teenjaid 181, siis 1858. a. oli 171. Vahetult
huguleenduste ajal on nende arv olnud küll
mõnevõrra väiksem, nimelt 1834. a. 152 ja
1850. a. 160, kuid seda üpris minimaalselt.

Kui 1816. a. moodustasid mõisateenjad Saar-
de kihelkonnas kogu talurahvast 6,2%, siis 1826. a.
5,03%, 1834. a. 3,5% ning 1850. a. vähemalt 2,9%
ja 1858. a. 2,8%. Sellist vähenemist, et kuigi mõisa-
teenjate absoluutarv antud ajavahemikul jäi
peaaegu muutumatuks, siis on mõisateenjate suht-
aru tunduvalt langenud, nimelt 2,3%.

Selline mõisateenjate suhteline vähenemine on
ka täiesti mõistlik, kuna algava ühiskun-
ga kapitalistlikule mõisandusele vähe-
tootliku tunjatsena arvu enam ei suuren-
datud. Olemasolevate mõisateenjate tööpüüdu
piisiti lihtsalt efektiivsusest aru kasutada.
Kui vaadelda mõisateenjate sotsiaalset struktuuri,

Mõisatunjad

tabel 9

	1811			1816			1820			1834			1850			1858		
	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
<i>Saarde</i>	4	—	—	4	4	8	4	6	10	4	16	23	4	4	11	4	6	10
<i>Kirikummeis</i>																		
<i>Jäärja</i>	34	—	—	35	29	64	40	38	78	30	29	59	24	20	44	24	14	38
<i>Velloveti</i>	25	—	—	25	24	52	13	4	14	14	4	21	28	23	51	31	21	52
<i>Käru</i>	6	—	—	2	1	3	5	1	6	4	3	4	3	4	4	4	4	11
<i>Pati</i>	10	—	—	11	13	24	13	11	24	4	8	15	10	11	21	10	11	21
<i>Kilingi</i>	11	—	—	9	11	20	11	10	21	11	15	26	9	8	14	15	14	29
<i>Laiksaare</i>	5	—	—	6	4	10	4	4	14	0	1	1	3	6	9	2	3	5
<i>Kokku</i>	95	—	—	92	89	181	93	74	170	73	79	152	81	79	160	90	81	171

Nii üldiselt on elanud mõisateenijate hulgas
mehi rohkem kui naisi, väga arvatud
1834. a. hingeloenduse ajal, kus mehi oli 48%
ja naisi 52%. 1816. a. oli mehi 50,8% ja
naisi 49,2%, 1826. a. oli aga mehi 54,7%
ja naisi 45,3%, 1850. a. vastavalt 50,6% ja
49,4% ning 1858. a. 52,6% ja 47,4%. Nüüd
olid üldjuhul mehed mõisateenijate hulgas
teatavalt ülekaalus.

Lõppsõna

Antud töö puhul oli põhivääratuse vaa-
delda talurahva arvu, selle dünaamikat, ta-
lurahva arvu dünaamika põhjust ning sel-
le kõrvale ka talurahva soolist koostist ja
soolaalsel struktuuri.

Kiigilööndusandmetel laktiivtarnise tulemu-
sena selgus, et talurahva arv Saarde kihel-
konnas kannas ajavahemikul 1816-1858 enam
kui kahekordseks, 2931-lt inimeselt 6143-le
inimesele (indeks 2,10). Et talurahva arvu
kasv Saarde kihelkonnas oli väga kiire näi-
tab ka võrdlemine talurahva arvu kasvuga
sarnal ajavahemikul Eestimaa kubermangus.
Eestimaa kubermangus kannas talurahva arv
1816-1858 ainselt 1,34 kordnaks, Saarde kihelkon-
nas aga, nagu ülpool mainitud, 2,10 kord-
naks. Eriti jõudsalt tõusis juurdekaas 1826-1834 a.,
ainult 1,27 kordnaks. Muudugi kerkis nohe kü-

nuus, mis põhjustas selle kiire kasvutempo?

Aja lähemalt uurimata võiks arvata, et see oli nuus, mis tingitud mehaanilisest juurdekasvust. Kõrgeladite ja melnaraamatute andmete põhjal mi aga kindlaas teha, et talurahva arv Saarde kihelkonnas on kasvanud enam kui kahekorra, ainult tänu loomulikele juurdekasvule, s.t. üle, kuni 1824. a., 1840. a., 1845. a. ja 1858. a. oli ise Saarde kihelkonnas ingi negatiivne, teistel aastatel seega aga küllalt kõrge.

Saarde kihelkonnas on toimunud ka nise-rändamist teistest kihelkondadest, kogu vaadeldava perioodi vältel (1816-1858) umbes 454 inimest. See ei saanud aga mõjutada suurt peelt talurahva arvu kasvu, xel saamal ajal on kihelkonnast välja rännanud 238 inimest ning surnutuid on olnud 273 meest.

Talurahva arvu kiiret kasvu on seletatav ainult asjaolu, et kihelkonnas oli küllaldaselt veel vaba maad, mis võimaldas rajada uusi talukohti ja seega ka majanduslikult paremaid äraelanise võimalusi.

Kui on vaadeldaval perioodil talumajapidamiste arv suurenenud 207-elt talumajapidamiselt 1816. a. ³⁷⁸ 438-ile talumajapidamiselt 1858. a. ₂₇₈

Talude arv on kasvanud 1,8 korda.

Kiis puutub talurahva sotsiaalse koostise, kiis on olin muste suhtarv võrreldes 1816. aastaga (15) kasvanud 1858. aastaks (38) niivõrd väheolulise määral, et võib öelda, et see suhtarv on põhiliselt jäänud samaks. Absoluutselt muste arv vaadeldava perioodi vältel vähenenud ei ole, kuigi need ta oli aga kõrgel ajal vähenenud kiiste absoluutarvust.

Talurahva sotsiaalse struktuuri väljendajateks tuli autoril koostada kiinõr-gate kasutusega, kuna kiinõr-gate andmed olid alles siis kohati õige aegid. Kiis ei saanud pererahva, sulastrahva ja vabadike sotsiaalselt kategooriat kõrgel vaadeldava perioodi vältel selgelt piiritleda. Kiinõr-gate andmed saad aga kiinõr-gate, täpselt eristada. Kiinõr-gate andmed olid kiinõr-gate kiinõr-gate, s.t. kiinõr-gate andmed olid kiinõr-gate kiinõr-gate, kiinõr-gate kiinõr-gate.

Резюме

Подушное ревизии, проведенные в Земляндской и Ахтундской губерниях с 1782 по 1858 г., являются замечательным источником по изучению некоторых проблем истории Финляндии.

По данным ревизии сказок прослеживалась общая численность крестьян, в некоторой мере её динамика, половой состав крестьянства и социальная структура крестьянства.

К сожалению данные ревизии сказок о Саарсеском приходе сохранились только начиная с VII подушной ревизии и поэтому мы могли проследить численность крестьян, её динамику, половой состав и социальную структуру в

Саардского прихода только с 1816 по 1858 г.

По данным ревизских сказок Саардского прихода выяснилось, что численность крестьян увеличилась в рассматриваемый период более чем в два раза (индекс 2,10).

В Эмляндской губернии увеличилась в это же время численность крестьян почти в 1,34 раза.

Особенно в быстрой темпе увеличилась численность крестьян с 1826 по 1834 г., почти в 1,27 раза.

Главной причиной темпа увеличения численности крестьян был прирост естественный прирост крестьян.

В Саардский приход иммигрировал из других приходов в этот период (1816-1858) около 454 крестьян, в то же время выселился из прихода 238 крестьян, рекрутов брали в рассматриваемый период 273 мужчин.

К быстрой приросту численности крестьян благоприятствовало и то, что в Саардском приходе было довольно свободной земли и эта давала возможность создавать новые усадьбы. Так увеличилось количество усадеб с

1816 по 1882. в 1,8 раза.

Основной являлся в динамике половую составу крестьянства в Саардской приходе в рассматриваемый период было некое, почти неизменное повышенное удельного веса мужских (85-87).

Пространственное составительной структуре крестьянства был замурджен, как как данные ревизских сказок в этой насам были неосматочивы.

Автор не мог разграничивать в течение всего рассматриваемого периода социальных категорий дворян, багирков и обывателей. Только можно было разграничивать только численности чуждых дворян и людей.

Kasutatud allikmaterjal ja kirjandus

I Allikmaterjal

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarchiiv (= RAHKA)
f. 1865 Liiwimaa Revizjoniaktide Kollekt-
sioon.

f. 1281 EELK Saarde kogudus.

II Kirjandus

Eesti. Maastaduslik, tulunduslik ja ajaloo-
line kirjeldus IV. Pärnuna, Tartu 1930.

Eesti NSV ajalugu I köide. Kõige vanaaast
ajast kuni XIX sajandi 50-udate aastateni.
Päritoluraud H. Passar, Tallinn 1965.

Klaak, J., Rahutused ja reformid. Põlvkonna-
de klassivõitlus ja mõisaühe agraar-
poliitika Eestis XVIII ja XIX sajandi vahel-
tusel (1790-1840), Tallinn 1961.

- Kahk, J., Eesti talurahva võitlus vabaduse eest.
Talurahva vabadusaast ja rahutused
aastail 1816-1823, Tallinn 1962.
- Korai, A., Talurahva sotsiaalne struktuur Rap-
la kihelkonnas XIX sajandi I poolel.
Diplomitöö. Tartu 1965. (Tõli NSVL ajaloo
katedris).
- Lusaunt, L., Kärumeid Saarde ajaloo-
st, Tartu 1940.
- Mugis, E., Saarde kihelaond, Pärnu 1934.
- von Stryk, L., Beiträge zur Geschichte der Pitter-
güter Livlands. Erster Theil. Der Ehstai-
sche District, Dorpat 1874.
- Nahkre, S., Kihelkondudest Eestimaa kuber-
mangus 1782-1858 ja nende andmed ta-
lurahva ajaloo allikana. Dissertatsioon,
Tartu 1970. (käskiri Tõli Riikliku Raa-
matukogus).
- Nahkre, S., Haastamisel Eestis XVIII ja XIX sa-
jandil (kuni 1840. a.) ja nende mõjust
põllumajandusele ning talurahva oluolus-
le. Eesti NSV ajaloo küsimusi VI, Tartu 1970.
- Nahkre, S., Kihelkondade mõisnike andmete kasuta-
misest ajalooallikana. E. NSV TA Toimetised,
Majandusteaduste sarja, 1964. a. Nr. 1.

Vaktre, S., Põlvamaa sooline koostis Eestis XVII sajandi lõpul ja XIX sajandi I poolal (1882-1883). Eesti NSV ajaloo küsimusi VI, Tartu 1970.

Vaktre, S., Põlvamaa sotsiaalsed struktuurid Eestimaa kubermangu feodalismi lõppperioodil (hingeloenduste andmetel). Eesti NSV ajaloo küsimusi VI, Tartu 1970.

Клоузов, В. К., Происхождение России в XVII - первой половине XIX в. (по камеральным документам), Москва 1983.

Sisukord

Sissejuhatus	2. lk.
I peatükk. Kõningaid jaoni Saarde aja- teadest ja majanduslikuust aruast	8. lk.
II peatükk. Kõngelenduste korraldamine Saardes	24. lk.
III peatükk. Palurahva arvu ja sooli- se koostise diinaamiat	38. lk.
IV peatükk. Palurahva sotsiaalsest struktuurist Saarde kihelkonnas	42. lk.
Lõppsoha	83. lk.
Pezome	86. lk.
Kasutatud allikmaterjal ja kirjandus	89. lk.